

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

(1969 - 1970)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΥΡΤΙΔΗ
1970

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΟΙ ΡΩΣΟΙ ΕΙΣ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟ 1770

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. Ὁ ΙΓ' αἰὼν θεωρεῖται κολοφών τῆς δόξης τῶν Τούρκων σουλτάνων, διότι ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία διαρκῶς μεγεθυνομένη ἔφθανεν εἰς ἑκτασιν μεγίστην ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς μέχρι τοῦ Περσικοῦ κόλπου καὶ ἀπὸ τῶν στεπερῶν τῆς Ν Ρωσίας μέχρι τῶν ἐρήμων τῆς Σαχάρας. Ἡ Εὐρώπη ἠσθάνθη τὴν τουρκικὴν πίεσιν τὸ 1529, ὅταν Σουλεϊμάν ὁ Μεγαλοπρεπής, ἀφοῦ κατέλαβε τὸ Βελιγράδιον (1521) καὶ κατετρόπωσε τοὺς Οὐγγυροὺς παρὰ τὸ Μόχατς (1526) εἰσελθὼν εἰς Βουδαπέστην, ἤδη τώρα εὐρίσκετο πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Βιέννης¹. Ὁ ΙΖ' αἰὼν σημειώνει μὲν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης (1669) τὴν μεγίστην ἑκτασιν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Εὐρώπην, πλὴν ὁμως ἀρχίζει νὰ καταδεικνύῃ ὅτι εὐρύνεται ἡ κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου (1571) σχηματισθεῖσα εἰς βάρος τῆς αὐτοκρατορίας σκιά καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑποχωρεῖ τὸ τουρκικὸν μεγαλεῖον². Ἡ συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς ὑπῆρξε ταπεινωτικὴ διὰ τὴν Τουρκίαν, διότι ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη δὲν ἀναχαιτίζει μόνον, δι' ἐνόπλου ἀγῶνος, τὴν διάθεσιν προελάσεως τῆς Τουρκίας πρὸς τὸ κέντρον αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐφεξῆς σχεδιάζει ἐξ ἐνὸς τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἀσιατῶν βαρβάρων ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον καὶ ἐξ ἑτέρου τὴν διανομὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένων εὐρωπαϊκῶν ἐδαφῶν. Οὕτως ἐγκαινιάζεται νέον στάδιον εἰς τὸ περιλάλητον Ἀνατολικὸν Ζήτημα³. Ἐφεξῆς ἡ κατάστασις εἰς τὰ τουρκικὰ πράγματα χειροτερεῖ καὶ προϊοῦσα ἐμφανίζεται ἡ παρακμὴ τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ πλέον ἐνδιαφερομένη εὐρωπαϊκὴ χώρα διὰ τὴν κάρπωσιν τῆς κληρονομίας ἐκ τῆς ἐκδίωξεως τῶν Τούρκων ἀποβαίνει ἐφεξῆς ἡ

1. Μ. Θ. Λάσκαρι, Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα 1800 - 1923, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1948, σ. 15.

2. Αὐτόθι, σσ. 17 - 18.

3. Τὴν συναφῆ κυριωτέραν βιβλιογραφίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, τὰς συνθήκας, τὰ κράτη κλπ. βλ. ὑπὸ Μ. Θ. Λάσκαρι, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 30 - 32.

διαρκῶς αὐξάνουσα εἰς δύναμιν ἀπέραντος χώρα τοῦ Βορρᾶ, ἀποτελοῦσα τεράστιον κρατικὸν συγκρότημα ἀπὸ τοῦ Βορείου Ὠκεανοῦ μέχρι τοῦ Εἰρηνικοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Βεριγγείου πορθμοῦ μέχρι τοῦ Καυκάσου, ἢ τσαρική Ρωσία. Ἐφ' ὅσον τὸ ἀχανὲς ρωσικὸν κράτος ὀργανοῦται διοικητικῶς καὶ συγκροτεῖται κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς, ἀνακύπτει δι' αὐτὸ αἴτημα σοβαρὸν καὶ ἐπείγον, νὰ ἐξέλθῃ εἰς θερμὴν θάλασσαν¹. Ἡ Μαύρη θάλασσα ἐθεωρεῖτο τουρκικὴ λίμνη καὶ οἱ Ρῶσοι εὐρίσκοντο ἀρχικῶς μακρὰν αὐτῆς. Δι' ὃ ἠγωνίσθησαν νὰ πλησιάσουν εἰς τὰ Β παράλια τοῦ Εὐξείνου, ὅταν δὲ ἡ χώρα των κατέστη παράκτιος τῆς Μαύρης θαλάσσης καὶ ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας ναυσιπλοΐας, τότε ἠσθάνοντο μέσα εἰς τὸν Εὐξείνου Πόντον πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀσφυξίαν. Διὰ τοῦτο οἱ τσάροι συνέλαβον τὸ σχέδιον νὰ κυριαρχήσουν μίαν ἡμέραν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ἐξοδὸν πρὸς τὸ Αἰγαῖον καὶ δι' αὐτοῦ νὰ φθάσουν εἰς τὴν Μεσόγειον, δὲν ἔπαυσαν δ' ἔκτοτε νὰ ἐργάζονται ἐντατικῶς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν καθ' ὅλην τὴν ἀκόλουθον τσαρικήν περίοδον.

Βεβαίως αἱ κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς Τουρκίας ρωσικαὶ ἀντιθέσεις ἐφεξῆς θὰ πυκνωθοῦν, ἀλλὰ θὰ ἐπικαλύπτονται ἐπιμελῶς διὰ καταλλήλων προσχημάτων, γεωγραφικῶν, οἰκονομικῶν, ἔθνικῶν, θρησκευτικῶν, ἤκιστα δὲ θὰ ἐμφανίζον τούς πραγματικοὺς πολιτικοὺς λόγους. Αἱ πρῶται προσπάθειαι τῶν Ρώσων νὰ κατευθυνθοῦν ἐπεκτατικῶς πρὸς Εὐξείνου χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς Ἰβάν τοῦ Τρομεροῦ, πού ἦτο ἔγγονος Ἰβάν τοῦ Γ' καὶ Σοφίας τῆς Παλαιολογίνας, τῆς γνωστῆς ἀνεψιᾶς τοῦ τελευταίου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, θυγατρὸς δὲ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου². Καὶ ἀπέτυχον μὲν τότε αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι καὶ ἄλλαι τινὲς μεταγενεστέρως, ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος πάντως σημειοῦται πρόοδος καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μ. Πέτρος ὠνειρεύετο νὰ γίνῃ κύριος τοῦ Εὐξείνου, προωθούμενος ἴσως μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Οὗτος τὸ ὄνειρόν του βεβαίως δὲν ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιήσῃ, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς γειτονεύσεως μὲ τὴν Μαύρην

1. Θερμὴ θάλασσα ἀναζητεῖται, διότι ἡ Βαλτικὴ συνήθως τὸν χειμῶνα ἐπάγωνεν ἢ δ' ἐξ αὐτῆς ἐξοδος ἠλέγγετο ἀπὸ τὰ σκανδιναυικὰ κράτη.

2. Βλ. ὅσα σχετικὰ περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς Σοφίας καὶ τῶν λογίων προσφύγων ἐκ Βυζαντίου εἰς Ρωσίαν καὶ σχετικῆς πνευματικῆς δραστηριότητος αὐτῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ἐσημειώθησαν ὑπὸ Τ. Ἀ. Θ. Γ. Ρ. ι. τ. σ. ο. ὑ. λ. ο. υ., Τὰ Ὀρλωφικά, ἐν Ἀθήναις 1967, σσ. 38 κέξ.

θάλασσαν ἐσημείωνε προόδους διαρκείς κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἔλαβεν ὀριστικὴν μορφήν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς Μ. Αἰκατερίνης, ὅποτε ἡ ρωσικὴ ἀνατολικὴ πολιτικὴ λαμβάνει τὴν σταθερωτέραν γραμμὴν καὶ αἱ ἐκδηλώσεις αὐτῆς ἔχουν μεγίστην σημασίαν καὶ διὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα κατὰ τὸν Α' ὑπὸ τῆς πολυπράγμονος αὐτοκρατείας κηρυχθέντα καὶ διεξαχθέντα ρωσο-τουρκικὸν πόλεμον τὸ 1768 καὶ καταλήξαντα εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ - Καϊναρτζή (10/21 Ἰουλίου 1774).

Ὁ πόλεμος οὗτος προεκλήθη ἀπὸ τὴν διαρκὴ ἐπέμβασιν τῶν Ρώσων εἰς τὰ πράγματα τῆς Πολωνίας, ὑποκινηθεὶς ἀπὸ τὴν Γαλλίαν, παλαιὴν σύμμαχον τῆς Πολωνίας, δι' ἐρεθισμοῦ τοῦ Τούρκου σουλτάνου. Ὁ πόλεμος ἤρχισε τὸ 1768, ἐμελλε δὲ νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ. Διὰ νὰ ἔχῃ ὁμως ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέραν ἐπιτυχίαν ὁ πόλεμος, ἀλλὰ καὶ ἀπήχησιν εὐμενῆ εἰς τὴν διεθνῆ κοινὴν γνώμην, ὡς ἡ μεγαλοπράγμων αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη Β' ἠθέλησε καλῶς ὑπολογίζουσα τὰ πράγματα, ἔδωκεν αὐτῇ εἰς αὐτὸν εὐρύτητα συμμετοχῆς τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν καταδυναστευομένων χριστιανικῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τῶν ὁποίων ἐνεφανίζετο προστάτις καὶ κηδεμὸν, καὶ δὴ ἐπεδίωξε διὰ παντὸς μέσου νὰ λάβῃ ὁ πόλεμος μορφήν σταυροφορίας ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τῆς Ἡμισελήνου, ὥστε καὶ οἱ ἐξεγειρόμενοι νὰ φανατισθοῦν καὶ αἱ ἀπηχήσεις εἰς τὸν πολιτισμένον κόσμον νὰ δικαιώσουν τὸν ἀγῶνα τῆς τσαρίνας κατὰ τῆς βαρβαρότητος. Ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὰ κατορθώματα τῆς ρωσικῆς προπαγάνδας, ὅτι αἱ ρωσικαὶ βλέψεις εἰς βάρος τῆς ὀθωμανικῆς Τουρκίας ἐξυπηρετοῦντο θετικῶς μὲ τὴν διατύπωσιν ζωηρῶν αἰτημάτων ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων, περὶ ἐνεργοῦ ἀναμείξεως τῶν ὁμοδόξων Ρώσων εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς¹.

Μεταξὺ τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ὀρθῶς οἱ Ρῶσοι διέκριναν πόσον δυναμικὸν στοιχεῖον ἦσαν οἱ Ἕλληνες καὶ πρὸς αὐτοὺς ὑστεροβούλως ἐστράφησαν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδίων ἀπωτέρων σκοπῶν. Οἱ Ἕλληνες καὶ ἱστορικοὺς τίτλους εἶχον ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τῶν γῆς καὶ εὐκόλως ἦτο δυνατόν νὰ συνειδητο-

1. Διὰ νὰ ἡμποροῦν οἱ Ρῶσοι νὰ ὁμιλοῦν διὰ λογαριασμὸν τῶν ὀρθοδόξων ἐχρειάσθη πολὺς μόχθος φωτισμένων κληρικῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ τῶν Ἱεροσολύμων πρὸς πνευματικὴν ἀφύπνισιν καὶ φωτισμὸν πρῶτον τῶν Ρώσων. Βλ. σχετικῶς Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 38 κέξ., ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

ποιήσουν τὰς ὑποχρεώσεις των εἰς οἰανδήποτε σύμπραξιν. Εὐφυῶς λοιπὸν οἱ Ρῶσοι ἀπηυθύνθησαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ διὰ καταλλήλου προπαγάνδας, ὑποδαυλίζοντες τὴν φιλοπατρίαν των καὶ ἐξαίροντες μετὰ πάσης ὑπερβολῆς τὰς προθέσεις των περὶ προστασίας τῆς Ὀρθοδοξίας κλπ., παρέσυραν αὐτοὺς νὰ πιστεύσουν ὅτι ὑπάρχει σύμπτωσις σκοπῶν καὶ δυνατότης συμμαχίας καὶ συνεργασίας πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Μ. Αἰκατερίνης ρωσο - τουρκικὸν πόλεμον ¹.

Ἡ φιλόδοξος Αἰκατερίνη ἐχρησιμοποίησε τὰ καταλληλότερα πρόσωπα διὰ τὴν ἀσκησιν τῆς προπαγάνδας, δι' ὃ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ψυχικῆς προετοιμασίας τῶν Ἑλλήνων ἐπέτυχεν. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ αὐτοκράτειρα ἐπιμελῶς ἀπέκρυπτεν ἀπὸ τοὺς ὑπὸ ἐξέγερσιν χριστιανικοὺς λαοὺς τὰς ἀπωτέρας ρωσικὰς βλέψεις, προσεπάθει δὲ νὰ κρατήσῃ μυστικὴν καὶ αὐτὴν τὴν ἐτοιμαζομένην ἐνοπλιον ἐξέγερσιν μέχρις ὅτου αὐτὴ ἐκδηλωθῆ εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν καὶ τοῦτο διὰ νὰ αἰφνιδιασθῆ ὁ ἐχθρὸς ², ἐν τούτοις οὐδεμίαν σημασίαν ἔδωκεν εἰς τὴν καλὴν ὀργάνωσιν τοῦ κινήματος. Ἀτυχῶς οἱ Ρῶσοι ἐθαμβώθησαν ἀπὸ τὴν ἰδικὴν των εἰκόνα τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ἐνδιεφέρθησαν νὰ ὀργανώσουν μὲ σοβαρότητα καὶ συνείδησιν εὐθύνης τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1770 ³. Ἄν ἡ ἐπανάστασις ὀργανοῦτο, καὶ ἐλπίδες ἐπιτυχίας δυνατὸν ἦτο νὰ ὑπάρξουν, πρᾶγμα ποῦ θ' ἀπέβαινεν εἰς ἴδιον αὐτῶν τῶν ὑποκινήτων ὄφελος, ἀλλὰ καὶ τοὺς συνεργάτας των οὗτοι δὲν θὰ ἐξέθετον εἰς τόσον μέγαν κίνδυνον πλήρους ἐξοντώσεως ⁴. Ἄλλ' ἐνῶ καλὴ καὶ ἐπιμελὴς ὀργάνωσις τοῦ κινήματος ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πολιτικὴν ἀποκατάστασιν τῶν ὑποδούλων διὰ τῆς ρωσικῆς βοήθειας, ἄνευ ζημίας τῶν φερομένων ὡς προστατῶν τῶν χριστιανικῶν λαῶν, ὡς τὰ γεγονότα διεδραματίσθησαν μέχρι τοῦ 1774, οὐδ' αὐτοὶ οἱ Ρῶσοι ἐξήλθον σοβαρῶς ἐνισχυμένοι ἐκ τῆς περιπετείας, πλὴν τοῦ βαρυτάτου τιμήματος ποῦ ἐπλήρωσαν οἱ Ἕλληνες διὰ τὴν εὐπιστίαν των.

Συνοψίζοντες τὰ γενόμενα μέχρι τέλους Μαΐου 1770 κατὰ τὴν

1. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., ἀπὸ σ. 35 κέξ., Ἰδία βλ. τὸ Κεφάλαιον περὶ προετοιμασίας τοῦ κινήματος.

2. Αὐτόθι, σ. 52.

3. Ἰδιαιτέρως βλ. αὐτόθι ἀπὸ σ. 123 κέξ. (Γεγονότα καὶ κρίσεις) τὴν σύνοψιν τῶν γενομένων σφαλμάτων καὶ τὸν καταλογισμὸν τῶν εὐθυνῶν.

4. Αὐτόθι, σσ. 131 κέξ., ἐκτίθενται αἱ φοβερὰ συνέπειαι τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐξεγέρσεως εἰς Πελοπόννησον ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον δεκαετίαν.

ὕποκινήσει τῶν Ρώσων ἔνοπλον ἐξέγερσιν, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἀκόλουθα ἐν σχέσει μάλιστα πρὸς τὰ λαβόντα χώραν εἰς Πελοπόννησον, ἣτις ὑπῆρξε καὶ ἡ κυρία ἐστία τῶν πολεμικῶν γεγονότων. Ἡ συνθήκη τοῦ Πασσάροβιτς (1718) ἐκύρωσε τὴν ἀπὸ τοῦ 1715 ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν ἕνεκα τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν Ἑνετῶν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐπανεφερε τοὺς Τούρκους κυριάρχους. Καίτοι πολλὰ δεινὰ ἐπεσωρεύθησαν εἰς βάρος τῆς χώρας ἐκ τῶν διαδοχικῶν μεταβολῶν (μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ, οικονομικὴ ἀπαθλίωσις, ψυχικὴ τάλαιπωρία, γενικὴ ὀπισθοδρόμησις), ἡ δευτέρα Τουρκοκρατία ἤρχισεν ὑπὸ καλυτέρας συνθήκας καὶ κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐσημειώθη συνεχῆς πρόοδος εἰς τὴν ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν, διότι ἡ ἀσιατικὴ ραστώνη ἠνύνησε τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῶν ἀνησυχῶν καὶ δραστηρίων ἑλληνικῶν πνευμάτων πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν, ὥστε καὶ ὁ πληθυσμὸς ἔφθασε κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐξεγέρσεως εἰς 300 περίπου χιλιάδας ψυχῶν καὶ γενικώτερα ἀνέπνευσεν ὁ τόπος μὲ ἀναμφισβήτητον ἀνασυγκρότησιν καὶ βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς. Μέσα εἰς τὴν παρατηρουμένην ἀνασύνταξιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων τοποθετοῦνται ἀξιοπρόσεκτοι προϋποθέσεις ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, καίτοι εἰς μικρὸν βαθμὸν εὐρίσκετο ἡ ἐπαναστατικότης καὶ τὸ πνεῦμα δὲν ἦτο ἐντελῶς ὄριμον, αἱ δὲ δυνάμεναι νὰ ἀπαρτισθοῦν ἔνοπλοι μονάδες δὲν ἦσαν σοβαραὶ ἀφ' ἑαυτῶν. Πάντως ἤρχισαν νὰ πνέουν ἐπαναστατικῶν ἀνέμων ρικαί, τονωθεῖσαι διὰ τῆς ρωσικῆς προπαγάνδας καὶ διὰ τῆς καλλιεργηθείσης πίστεως ὅτι ἤγγιζεν ἡ ὥρα νὰ ἐπαληθεύσουν παλαιοὶ χρησμοί, καταλλήλως ἀνανεούμενοι ἤδη ¹.

Ἡ ἐπαναστατικότης ἐκαλλιεργήθη εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς ὑποδούλου χώρας καὶ ἐδόθη ἀπάντησις πρόθυμος εἰς τὰς ρωσικὰς προσκλήσεις. Οὕτως εἰς Στερεάν καὶ δὴ ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος μέχρις Εὐρυτανίας, Ἀγράφων καὶ Ὑπάτης, καθὼς καὶ εἰς Θεσσαλίαν καὶ Κρήτην ἐξεδηλώθησαν ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι, πού δυστυχῶς ἕνεκα τῆς ὀμότητος τῶν κατακτητῶν ἐστοίχισαν πολὺ εἰς αἶμα, λεηλασίαν, αἰχμαλωσίας, μετακινήσεις πληθυσμῶν καὶ κακοποίησιν τῆς γῆς ². Οὕτως ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐξέπνεεν

1. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, Τὰ Ὀρλωφικά, σσ. 1 κέξ. (Κεφ. Α' Ἡ Πελοπόννησος πρὸ τῆς ἐξεγέρσεως) καὶ σσ. 173 κέξ. (εἰς τὰ Συμπεράσματα).

2. Κ. Ν. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1869, σσ. 495 κέξ. Π. Μ. Κοντογιάννη, Οἱ Ἕλληνες, ἐν Ἀθήναις 1903, σσ. 147 κέξ. Β. Σκου-

αδόξως. Τά γεγονότα εις Πελοπόννησον ιδιαίτερος υπήρξαν έκτάκτως δραματικά. Γενικώς έπεκράτησεν έλλειψις έμπιστοσύνης και ειλικρινείας εκατέρωθεν, οί Ρώσοι εκάλυπτον τά πάντα με άφειδείς ύποσχέσεις, χρησιμοποιούντες άσύστολα ψεύδη, υπερμέτρους επαγγελίας έν γνώσει τής άπιστίας των, τών δ' Έλλήνων ή εύπιστία και ό πόθος έλευθερίας μετεβλήθη εις πλήρη άπογοήτευσιν πρό τής πραγματικότητας και ή άλλως ανεπαρκής δύναμις των ν' αναλάβουν δυσβάστακτον άγώνα ένεφανίσθη ως σαφής άπροθυμία και παρανόησις τών σκοπών τής εξέγερσεως. Το όνειρόν των νά έλευθερωθούν διά τών ρωσικών όπλων άπεδείχθη χιμαιρικόν, όπως και άνεδαφικόν ήτο από την πρώτην στιγμήν τό κίνημά των.

Αί καταστροφαι που ήκολούθησαν άνεστάτωσαν την χώραν. Πρό τών καπνιζόντων έρειπίων και πρό τής μακράς διαρκείας άλβανικής λαίλαπος, μικρά και μηδαμινά υπήρξαν τά ώφελήματα διά τούς Έλληνας, μη δυνάμενα νά έχουν οίανδήποτε σύγκρισιν πρός τās προσδοκίαις και τās θυσίας τών άφελών Έλλήνων του 1770 κατά την διεξαγωγήν του πολέμου και μετ' αυτόν¹. Τά φαινόμενα ταυτα ουδεμίαν αξίαν είχαν διά τούς Ρώσους. Διότι άνάλγητοι υπήρξαν κατά τās στιγμάς τών δοκιμασιών τών Πελοποννησιών. Ψεύδη εξηκολούθησαν νά διαδίδουν, πιστεύοντες πολλά εξ αυτών και οί ίδιοι ως αληθή². Έπιζητούντες δέ πάλιν θύματα συνέχισαν τον άγώνα κατά θάλασσαν και τό πείραμα επανέλαβον άδιστακτως κατά τον νέον ρωσο-τουρκικόν πόλεμον του 1787 - 1792³, με άμετανοήτους πάλιν συνεργάτας τούς Έλληνας.

Η κακή, ως άλλως τε ήτο φανερά, εκβασις τών πολεμικών επιχειρήσεων του κινήματος εις Πελοπόννησον ήνάγκασε τον Άλέξιον Όρλώφ νά εγκαταλείψη την χώραν και ν' αναζητήση νέον πεδίον

βα ρ α, Το καλύτερο άρματολίκι του Πηλίου κ' οί Άρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία 1750 - 1790, Βόλος 1960, σσ. 39 κέξ. Η Κρήτη επλήρωσεν ακριβότερα τό τίμημα τής άνταρσίας τών Σφακιανών υπό την ήγεσίαν του Δασκαλογιάννη. Συναφώς βλ. Π. Κοντογιάννην, σσ. 156 κέξ., όπου άνάλυσις του δημώδους περιήρωος ήσματος και βιβλιογραφία.

1. Τ. Άθ. Γριτσοπούλου, ένθ' άνωτ., σσ. 131 κέξ. (τό 5^ο Κεφάλαιον τής μελέτης : «Τά μετά την εξέγερσιν του 1770»).

2. Αυτόθι, σσ. 121 κέξ., 176 κέξ.

3. Γ. Τ. Κόλια, Οί Έλληνες κατά τον ρωσο-τουρκικόν πόλεμον 1787 - 1792, Άθήναι 1940, σ. 95. Η μελέτη είναι αφιερωμένη εις την δευτέραν ταύτην άπόπειραν τών Ρώσων.

δράσεως, τὸ ὑγρόν. Ἀπὸ θαλάσσης ἀναμετρήσις τοῦ ρωσικοῦ στόλου πρὸς τὸν πολυπληθέστερον μὲν ἄλλ' ὄχι ἰσχυρότερον τουρκικὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς Πελοπόννησον καὶ δυνατὴ ἦτο καὶ συμφέρουσα εἰς τὸν ἄγωνά, πλὴν ὁμως δὲν κατέστη δυνατὴ διὰ διαφόρους λόγους¹. Καὶ πάντως ὑπῆρχε πρόθεσις τῶν διοικητῶν τῶν ρωσικῶν ναυτικῶν μοιρῶν νὰ ναυμαχήσουν τὸν τουρκικὸν στόλον. Οὕτω τὴν 26 Μαΐου/6 Ἰουνίου 1770 ὁ Ὁρλώφ ἐγκατέλιπε τὸ Ναβαρῖνον². Γενικὴ ἦτο ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τῶν συνεργατῶν του νὰ εὕρουν καλυτέραν τύχην τῆς παρούσης ἐπιχειρήσεως, ἀναζητοῦντες εἰς ἀναπεκταμένον πεδῖον τὸν τουρκικὸν στόλον³.

2. ΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ. Ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ ἀνέλαβε τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν τοῦ ρωσικοῦ στόλου, ὑψώσας τὴν σημαίαν του εἰς τὸ πλοῖον «Τρεῖς Ἱεράρχαι». Μετὰ πλοῦν δύο ἑβδομάδων συνηντήθη τὴν 11/22 Ἰουνίου 1770 μὲ τοὺς Σπυριδῶφ καὶ Ἐλφινστον. Ἀμφότεροι οἱ ναύαρχοι οὗτοι ἀφῆκαν νὰ χαθῆ λαμπρὰ εὐκαιρία ναυμαχίσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν Ἀργολικόν. Ὑπὸ συνθήκας πλεονεκτικὰς δι' αὐτοὺς ἐνεργοῦντες, θὰ ἠδύναντο ἴσως τότε ν' ἀναζωπυρήσουν τὴν πνέουσαν τὰ λοισθία πελοποννησιακὴν Ἐπανάστασιν. Ἀλλ' ἐρίζοντες οὗτοι πρὸς ἀλλήλους κατεδίωξαν μὲν μέχρις Ὑδρας τὸν τουρκικὸν στόλον, προφανῶς ὁμως ἀνέβαλον τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἀνοικτοῦ λογαριασμοῦ, προτιμῶντες ν' ἀναμετρηθοῦν πρὸς αὐτὸν εἰς τὸ Αἶγαϊον⁴. Ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ, ἀναλαμβάνων τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν τοῦ ἠνωμένου ρωσικοῦ στόλου, δύο τινὰ βασικῶς ἐπεδίωξεν. Ἐν πρώτοις νὰ συμφιλίωσῃ τοὺς ἐρίζοντας ναύαρχους καὶ ἀκολούθως νὰ ἐμπνεύσῃ πρὸς αὐτοὺς τὴν πίστιν πρὸς τὴν νίκην. Καὶ εἶναι πλέον ἢ φανερόν, ὅτι οὗτος μίαν νίκην ἐπεδίωκε πάσῃ θυσίᾳ, διὰ νὰ δικαιώσῃ τὴν ὅλην ἐκστρατείαν, μετὰ τὸ οἰκτρὸν τέλος τῆς πελοποννησιακῆς ἐξεγέρσεως⁵.

1. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 112 κέξ.

2. Αὐτόθι, σ. 118.

3. Ἡμερολόγιον Γκρέυγκ («Παρνασσός», Γ', 1879, σ. 50).

4. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 114.

5. Cl. Rulhière. Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette republique, τ. III, Παρίσιοι 1807, σ. 442. Ὁ σ. παρατήρει ὅτι οἱ Ρῶσοι, μετὰ τὴν ἐκαίσχυντον ἐγκατάλειψιν τῆς Πελοποννήσου, μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς συμπαθείας τῶν Ἑλλήνων, δίχως λιμένα, δίχως τόπον καταφυγῆς, ἦσαν ἀποφασισμένοι ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ τῶν ἢ νὰ νικήσουν ἢ νὰ χαθοῦν.

Ὡς παρατηρεῖ ὁ Ρώσος συγγραφεὺς Tarle, μαχητικὸν καὶ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα ὑπεκίνηει τοὺς Ἄγγλους ἀξιωματικούς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ρώσων, μετὰ τῶν ὁποίων συνεπολέμησαν μὲ ἀφοσίωσιν καὶ πίστιν εἰς κοινὰ ἰδανικά, προσθέτει δὲ ὅτι ἡ διαφωνία καὶ ἡ φιλονικία Σπυριδῶφ - Ἐλφινστον ὠφέλιμο εἰς λάθος τῆς αὐτοκρατείας Αἰκατερίνης, διότι ἔδωκεν εὐρείαν πληρεξουσιότητα καὶ δικαιοδοσίαν εἰς τοὺς ἀξιωματούχους κατὰ τὴν μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ναυτικὴν ἐπιχειρήσιν, ὥστε κατέστησαν οὗτοι ἀλαζόνες καὶ οὕτως ἐμειώθη τὸ πνεῦμα τῆς μεταξύ των ἁρμονικῆς συνεργασίας¹.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ Ἀλέξιος Ὀρλώφ, ἀποκαταστήσας ὄντως τὴν μεταξύ τῶν διαφωνούντων ναυάρχων συνεργασίαν², κατώρθωσε νὰ κατευθύνῃ τὸν ἠνωμένον ρωσικὸν στόλον πρὸς συνάντησιν τοῦ τουρκικοῦ. Οὕτω προέκρινεν ὡς κατάλληλον τρόπον συγκεντρώσεως τῶν ρωσικῶν πλοίων τὴν Νάουσαν, δηλ. τὸν λιμένα τῆς νήσου Πάρου, ὁποῦθεν κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ Ὀρλώφ πρὸ 3 ἡμερῶν εἶχεν ἀποπλεῦσει πρὸς ἄγνωστον κατεύθυνσιν ὁ τουρκικὸς στόλος³.

Ὁ ρωσικὸς στόλος ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Πάρου ἐπλευσεν εἰς Χίον,

1. E. B. Tarle, Τρεῖς ἀποστολαὶ τοῦ ρωσικοῦ στόλου, Μόσχα 1956 (ρωσιστί), σ. 61, ἐν συνδυασμῷ πρὸς σ. 48, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι σφοδρῶς ἐφιλονίκουν οἱ δύο ναῦαρχοι — Σπυριδῶφ, Ἐλφινστον —, διότι ὁ Ἐλφινστον ἀφήκε τοὺς Τούρκους νὰ φύγουν ἀπὸ τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου, ἔκτοτε δὲ οὗτος κατέστη ἀντιπαθὴς εἰς τὸν Σπυριδῶφ καὶ τὸν Ὀρλώφ.

2. Κατὰ τὸν R u l h i è r e, III, σ. 439, ἡ διένεξις τῶν δύο ναυάρχων ἀποδίδεται τὸ μὲν εἰς τὸν βίαιον χαρακτῆρα τοῦ Ἄγγλου Ἐλφινστον, διότι ἀνήκεν εἰς ὑπερήφανον ναυτικὸν ἔθνος, εἰθισμένον εἰς τὰς δυσκολίας τῶν θαλασσῶν, τὸ δὲ εἰς τὴν φιλοδοξίαν τῶν Ρώσων, διότι ἐπεθύμουν νὰ διατηρηθῆται εἰς τὸ ἔθνος των τὸ ἀξίωμα τοῦ στολάρχου, καίτοι ὁ ἄλλως γενναῖος καὶ ἀποφασιστικὸς Σπυριδῶφ ἔστρεφετο πείρας καὶ ναυτικοῦ ταλάντου. Ὅπως δὴποτε, ὁ R u l h i è r e (III, 440) δέχεται ὅτι ὁ Ἀλέξιος Ὀρλώφ ἀποκατέστησε τὸν Σπυριδῶφ εἰς τὴν ἀρχηγίαν, πρὸς ἀγανάκτησιν τοῦ Ἐλφινστον. Θὰ ἴδωμεν ὁμῶς ἐν συνεχείᾳ ὅτι ὁ ρωσικὸς στόλος διηρέθη εἰς τρεῖς μοῖρας.

3. Ἐχει καταστῆ πλέον σαφὴς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ Ὀρλώφ ἡ καταδίωξις καὶ καταστροφή, εἰ δυνατόν, τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ ἡ κυριαρχία ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου, ὥστε νὰ λιμοκτονήσῃ ἡ Κωνσταντινούπολις. Αἱ ἀποφάσεις αὗται ἀνακοινοῦμεναι εἰς τὴν αὐτοκράτειραν τυγχάνουν τῆς ἐπιδοκμασίας αὐτῆς. Ὁ Ἀλέξιος διεβεβαίωνε τὴν Αἰκατερίνην ὅτι διὰ νὰ βυθίσῃ τὸν στόλον τοῦ ἔχθρου θὰ ἐκίνει πάντα λίθον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν κατοίκων, ἂν δὲ δὲν κατώρθωνε τοῦτο, θὰ ἠναγκάζετο ν' ἀποχωρήσῃ εἰς Μεσόγειον. Καὶ ὁ Θεόδωρος ἔγραψεν ὅτι καταδιώκοντες τὸν τουρκικὸν στόλον θὰ τὸν ἐφθάναν καὶ μέχρι Πέτρουπόλεως. Κορυγιάννης, σσ. 197 - 198. Tarle, σ. 62 (ἀντλεῖ ἐκ ρωσικῶν ἀρχείων).

εις Σκύρον καὶ Ἅγιον Εὐστράτιον ἀναζητῶν τὸν ἐχθρόν, μὴ συναντήσας δὲ αὐτὸν ἐπέστρεψεν εἰς Ψαρά, ὅπου ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχεν ἀγκυροβολήσῃ μεταξύ Χίου καὶ Τσεσμέ¹. Δι' ὃ κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας τῆς 24ης Ἰουνίου/5 Ἰουλίου 1770 οἱ Ρῶσοι ἐπλευσαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν καὶ δὴ παραπλέοντες τὰς Οἰνούσας, πρὸς τὰ ΒΑ τῆς Χίου ἐλάμβανον θέσιν μάχης μὲ τριμερῆ διατάξιν. Ἡ ὅλη ναυτικὴ δύναμις τῶν Ρώσων ἀπετελεῖτο ἤδη ἀπὸ 9 πλοῖα, 7 φρεγάτας, 1 βομβαρδιστικόν, 1 ἀτμόπλοιο, 3 μικρότερα καὶ 13 ἑλαφρά πλοῖα². Ὁ στόλος διηρέθη εἰς τρεῖς μοῖρας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκάστη περιελάμβανεν ἀνά 3 πλοῖα τῆς γραμμῆς, μὲ 66 κανόνια. Ὁ Σπυριδῶφ παρετάχθη εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, ἐπιβαίνων τῆς ναυαρχίδος «Εὐστάθιος» μετὰ τοῦ Θεοδώρου Ὁρλώφ. Ὁμοῦ μετὰ τῶν 3 πλοίων εἶχε καὶ μίαν φρεγάταν. Ἡ δευτέρα μοῖρα κατέχουσα τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως μὲ 3 πλοῖα καὶ 3 φρεγάτας ἐτέθη ὑπὸ τὸν Γκρέυγκ. Οὗτος μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ Ἀλεξίου Ὁρλώφ ἐπέβαινε τοῦ πλοίου «Τρεῖς Ἱεράρχαι». Ἡ δὲ τρίτη μοῖρα, ἀπαρτιζομένη ἀπὸ 3 πλοῖα τῆς γραμμῆς καὶ 3 φρεγάτας, ἀπετέλει τὴν ἐπιφυλακὴν καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἐλφινστον, ἐπιβαίνοντος τοῦ «Σβιατοσλάβ», πού εἶχε ἀντὶ 66 κανονίων 84. Ἄς προστεθῇ καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ στόλου Ἀννίβας, ὁ καὶ Γκαννιβάλ καλούμενος, γνωστὸς δὲ ἀπὸ τὴν κατάληψιν τοῦ Ναβαρίνου³.

Ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἀσφαλῶς ἀνώτερος τοῦ ρωσικοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν τῶν πλοίων καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐξοπλισμόν. Πῶς παρεσκευάσθη γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς ἀφηγήσεις τοῦ δυναμένου νὰ γνωρίζῃ καλῶς βαρώνου Tott. Οὗτος ἀναφέρει πολλὰς ἐγγενεῖς δυσκολίας καὶ δὴ τὴν προσπάθειαν τῶν Τούρκων ὑπουργῶν ν' ἀπομακρύνουν τὸν ἀπὸ θαλάσσης πόλεμον, πού ἠπεῖλει τὴν αὐτο-

1. Πατρ. ΚΠόλεως Μελετίου, Ἱστορικὸν ἀπομνημόνευμα, «Πανδώρα», τόμ. ΙΑ' (1860-61), σ. 574. Προηγουμένως ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε καταφύγει εἰς τὸ στενὸν τῆς Σάμου, δηλ. εἰς τὸ Δάρ μπουγάζι καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ Σιγατζίκι. Ὁ Π. Κοντογιάννης, σ. 199, ὑποσ. 1, ὑποσημειοῖ ὅτι τὸ Σιγατζίκι εὐρίσκεται εἰς ἡν θέσιν ἔκειτο ἡ ἀρχαία ἰωνικὴ πόλις Τέως, ὅπου καὶ σχηματίζεται ὄρμος βαθύς.

2. Κυριώτερος καὶ ἀσφαλέστερος πληροφορητὴς εἶναι ὁ Targie, σσ. 62, 66, ἀντλῶν ἀπὸ ρωσικὰ ναυτικὰ ἀρχεῖα. Εἰς 10 πλοῖα καὶ 5 φρεγάτας ὑπολογίζει τὸν ρωσικὸν στόλον ὁ Jurien de la Gravière, La station du Levant, τ. I, Παρίσιοι 1876, σ. 131. Πρβλ. καὶ Κ. Σάθαν, σ. 507.

3. Τ. Γριτσοπούλου, σσ. 94-95, 101. Ὁ Μαδρος οὗτος Γκαννιμπάλ, λίαν συμπαθὴς εἰς τὸν Ὁρλώφ, εἶναι ὁ πάππος τοῦ ποιητοῦ Ποδσκιν.

κρατορίαν. Παρά ταῦτα οὗτοι ἐβιάσθησαν νὰ προετοιμάσουν τὸν ἐξοπλισμὸν 30 πολεμικῶν πλοίων, ἀποβλέποντες εἰς τὸ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν ρωσικὸν στόλον εἰς τὸ Αἰγαῖον δι' ὅσα εἶχον ὑποστῆ εἰς τὸν Δούναβιν¹. Τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπετέλουν 10 τεράστια πλοῖα. Τὴν δευτέραν γραμμὴν ἀπῆρτιζον 7 πλοῖα, 2 καρabelle τῶν 50 κανονίων καὶ 2 φρεγάται τῶν 40 κανονίων. Ἡ τουρκικὴ ναυαρχὸς εἶχεν 100 κανόνια, 1 πλοῖον εἶχεν 96, 4 ἀνὰ 84, 2 ἀνὰ 74, 7 ἀνὰ 60, 2 ἀνὰ 50 καὶ 2 ἀνὰ 40². Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἶχε τεθῆ ὁ Ἰμβραήμ Χοζαμεδδίν, ἀναπληρῶν τὸν καπουδάν πασᾶν. Τὸν Χοζαμεδδίν ὁ Tarte χαρακτηρίζει ὡς τελείως ξένον πρὸς τὰ ναυτικά καὶ δειλόν, ὡς καὶ θὰ τὸν ἀποδείξουν τὰ πράγματα. Ἰσχυριζόμενος ὁ καπουδάν πασᾶς ὅτι ὤφειλε νὰ ἐπιβλέπη τὰς εἰς τὴν ξηρὰν δυνάμεις, ἐνῶ ὁ τουρκικὸς στόλος εὑρίσκετο εἰς τὰ στενὰ μεταξὺ Χίου καὶ Μικρασιατικῶν παραλίων, ἡσφαλίσθη εἰς τὴν ἀκτὴν. Δι' ὃ τὴν πραγματικὴν ἡγεσίαν τοῦ στόλου εἶχεν ὁ ἐξ Ἀλγερίου καταγόμενος ἰκανὸς καὶ γενναῖος ναυτικὸς Χασάν Τζεζάερλη. Μεταξὺ δὲ τῶν πληρωμάτων τοῦ τουρκικοῦ στόλου κατελέγοντο ἡσκημένοι ναυτικοί, οἱ Δαλματοὶ καὶ οἱ Βαρβερῖνοι, ὡς ὠνομάζοντο οἱ ἐκ Μαρρόκου, Ἀλγερίου καὶ Τύνιδος προερχόμενοι³, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι οἱ ἴδιοι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Tott, ἦταν ἐντελῶς ἄπειροι καὶ τόσον ἀνίκανοι, ὥστε θὰ ἠδύναντο αὐτοὶ μόνοι νὰ διαλύσουν τὸν στόλον των χωρὶς νὰ χρειάζεται ἡ βοήθεια τῶν ἐχθρῶν των, διότι μέχρι τοῦδε

1. Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, τ. II, Ἀμστερνταμ 1785, σσ. 14 κέξ. Εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ παρατήρησις τοῦ Tott, ὅτι αἱ ναυτικαὶ προπαρασκευαὶ συνετελοῦντο ὑπὸ γενικὴν ἀκαταστασίαν καὶ σύγχυσιν, λόγῳ δὲ τῶν ἀποτυχιῶν τοῦ πολέμου ἐπεισόδια διάφορα ἐσημειοῦντο ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἀνοργάνωτα στρατιωτικὰ στίφη προεκάλεσαν ἐπεισόδια ἐντὸς τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, εἰς δὲ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ πρέσβεως ἡ φρούρησις αὐτῆς ἀνετέθη εἰς σῶμα γενιτσάρων, τῶν ὁποίων ὁμοῦς ἡ συμπεριφορὰ εἰς βᾶρος τοῦ προσωπικοῦ τῆς πρεσβείας καὶ αὐτοῦ τοῦ Tott ὑπῆρξε σκληρὰ, μέχρι σημείου νὰ χαρακτηρίζωνται στρατεύματα ἀλητοειδῆ καὶ ληστρικά, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων Κωνσταντινουπόλις καὶ περίχωρα ἐδοκιμάζοντο.

2. Tarte, σσ. 62-63. Ὁ σ. στηρίζεται εἰς πληροφορίας τοῦ Γκρένγκ. Παρεμφερῆς εἶναι καὶ αἱ πληροφορίες τοῦ Rulhière, III, σ. 438. Καὶ ὁ Κομνηνός - Ὑψηλάντης, Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 462, παρέχει τὴν ἀριθμητικὴν εἰκόνα τοῦ τουρκικοῦ στόλου παρεμφερῆ.

3. Tarte, σ. 62. Τὸν Χασάν δι' ὀλίγων παρουσιάζει καὶ ὁ Jurien de la Gravière, I, 134, τονίζων ὅτι ἡ ἀντίστασις αὐτοῦ ἐσωσεν ἀπὸ τὸ πλήρες ὄνειδος τὸν τουρκικὸν στόλον.

ἦσαν συνηθισμένοι νὰ περιφέρονται εἰς τὸ Αἶγαϊον μ' ἓνα μικρὸν στόλον, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ τῶν δὲν εἶχον ἀποκτήσει οὔτε σύστημα πολεμικὸν οὔτε καμμίαν ἐμπειρίαν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν τεχνικὴν τοῦ θαλασσίου πολέμου ἐγνώριζον, διὰ τοῦτο ὅταν παρουσιάσθη ὁ ἐχθρικός στόλος τοὺς ἐφαίνετο ἀκόμη ὅτι δὲν ἦτο παρὰ ζήτημα ἀποκτήσεως ἢ ἀμφισβητήσεως τοῦ φόρου¹.

Ὁ Χασάν πασᾶς, ὡς φαίνεται, προετίμα νὰ σταθμεύσῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σμύρνης, ἀλλ' ἄνεμοι σφοδροὶ ἐγερθέντες πρὸ τῆς Χίου καὶ ἀπειρία τῶν ναυτῶν τοῦ ἠνάγκασαν τὸν στόλον νὰ ἐγκλωβισθῇ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Τσεσμέ. Ἡ θέσις αὕτη ἐθεωρήθη ἰσχυρά, δι' ὃ ἐγινε παρατάξις τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς σχῆμα ἡμισελήνου, μετὰ τὰ ἑκατέρωθεν κέρατα καταλήγοντα ἐπὶ ἀμμοδῶν σκοπέλων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήθησαν κανονοστοιχίαι. Οἱ Τούρκοι δὲν ἐπίστευον ὅτι οἱ Ρῶσοι θὰ ἐτόλμων νὰ προσβάλουν τὸν τουρκικὸν στόλον ἐκεῖ, ὅπου ἐθεωροῦντο ἀσφαλεῖς, ἐχάρησαν μάλιστα πληροφορηθέντες τὴν προσέγγισιν τοῦ ρωσικοῦ στόλου, διότι ἐθεώρουν βεβαίαν τὴν νίκην². Ὁ Tarle δέχεται ὅτι ὁ κύριος ἡγέτης τοῦ τουρκικοῦ στόλου Χασάν, βλέπων ὅτι οἱ Ρῶσοι ἠκολούθουν κατὰ πόδας τὸν τουρκικὸν στόλον, ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν νὰ δώσῃ τὴν ναυμαχίαν ἐκεῖ ὅπου εὐρέθησαν οἱ ἀντίπαλοι. Στηριζόμενος μάλιστα ὁ Tarle εἰς ἐκδεδομένην ἐπιστολὴν τοῦ Τούρκου ἡγέτου πρὸς τὸν σουλτάνον καὶ εἰς πληροφορίας τοῦ Γκρένγκ παρατηρεῖ ὅτι οἱ Τούρκοι ἐγνώριζον νὰ παρατάξουν καλῶς τὰ πλοῖα των, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ ναυτικοί, ἐνῶ ὑπερφηανεύοντο διὰ τὴν ἀριθμητικὴν των δυνάμιν καὶ ὑπεροχὴν³. Ἀλλὰ περισσότερον φαίνεται ὅτι ἐγγίζει εἰς τὰ πράγματα ὁ Jurien de la Gravière, ὑποστηρίζων ὅτι ὁ μὲν τουρκικὸς στόλος διωκόμενος κατέφυγεν εἰς τὴν Μικρασιατικὴν ἀκτὴν εἰς ἓνα ἀνυπεράσπιστον κόλπον ἔναντι τῆς Χίου, οἱ δὲ Ρῶσοι δὲν ἀφήκαν νὰ τοὺς διαφύγῃ μία τόσον ὥραία εὐκαιρία⁴.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων ἔχει καταστῆ σαφές, ὅτι αἱ ἀντίπαλοι ναυτικαὶ δυνάμεις Ρωσίας - Τουρκίας εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι. Ἀπὸ τὰ Ψαρά οἱ Ρῶσοι ἠδύναντο νὰ ἐλέγχουν πᾶσαν κίνησιν τοῦ εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Χίου ἐσφηνωμένου τουρκικοῦ στόλου καὶ

1. Mémoires du baron de Tott, II, σσ. 22 - 23.

2. Ruihière, III, σσ. 438 - 440. Σάθας, σ. 505.

3. Tarle, σ. 63.

4. Jurien de la Gravière, I, σ. 131.

νά περιπολοῦν πρὸς ΒΑ καὶ ΝΑ κατεύθυνσιν. Ἡ Κρήνη, τουρκιστὶ Τσεσμές, μὲ τὸν μικρὸν λιμένα ποῦ διαθέτετε δυνατόν νά παρεῖχε προσωρινήν ἀσφάλειαν εἰς τμήμα τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ὁ κύριος ὅμως ὄγκος αὐτοῦ ἦτο ἐπικινδύνως ἐκτεθειμένος. Δι' ὃ ἀπὸ τὸ πλοῖον «Μή μου ἄπτου» διεκρίνοντο καθαρά 18 ἐχθρικά πλοῖα. Ὁ τουρκικὸς στόλος ἠδύνατο ν' ἀριθμηθῆ εἰς 60 - 70 πλοῖα, ἐάν βεβαίως ὑπελογίζοντο τὰ ἐλαφρότερα πλοιάρια μετὰ τοῦ στόλου. Εὕρισκόμεθα εἰς τὴν 23 Ἰουνίου/4 Ἰουλίου 1770 καὶ ὁ Ὀρλώφ δὲν φαντάζεται ὅτι ἔχει ἐξαφθῆ τὸ φιλοπόλεμον σθένος τῶν πληρωμάτων του εἰς τὸν βαθμὸν ποῦ θὰ ἤθελεν, ὡς πιστοῦται ἀπὸ τοὺς δισταγμοὺς ποῦ ἐκθέτει εἰς τὴν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν ἀναφορὰν του. Τὴν 24 Ἰουνίου/5 Ἰουλίου ἐξ ἄλλου ἀναφέρει ὅτι βλέπων ἀπέναντί του 16 τουρκικά πλοῖα, 6 φρεγάτες, μερικά ἐλαφρὰ μπρίκια, γαλιέρας, φελούκας καὶ ἄλλα πλοιάρια «ἐτρόμαξε», παρὰ τοῦτο ὅμως ἀπεφάσισε νά ναυμαχήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους. Ταῦτα ἐπισημαίνουν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Tarle, τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας δυσκόλως ὁ Ὀρλώφ κατῴρθωσε νά ἐξέλθῃ νικητῆς ¹.

Ἐν τούτοις τὴν πρωίαν τῆς 24ης Ἰουνίου/5 Ἰουλίου 1770 οὐδὲν ἐμπόδιον ἐφαίνετο εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀποφάσεων. Ἀπὸ τοὺς «Τρεῖς Ἱεράρχας» ὁ Γκρένγκ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς πλεύσεως πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἐχθροῦ. Δι' ὃ τὴν 8ην πρωινήν οἱ «Τρεῖς Ἱεράρχαι», τὸ «Μή μου ἄπτου» καὶ τὸ «Σβιατοσλάβ» ἤρχισαν τὴν καταδίωξιν τοῦ ἐχθροῦ, τὴν δὲ 10ην ὥραν μετέσχον τῆς καταδίωξεως καὶ τὸ «Ἰανουάριος», τὸ «Ροστιοσλάβ» καὶ τὸ βομβαρδιστικὸν «Κεραυνός», ἐν συνεχείᾳ δὲ τὸ «Τρεῖς Ἄγιοι». Ἀπὸ τῆς 11ης προμεσημβρινῆς ὁ Ἀλέξιος Ὀρλώφ ἔδωκε τὸ σύνθημα γενικῆς ἐπιθέσεως. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ὀλόκληρος ὁ ρωσικὸς στόλος εἶχε πλεον κατὰ πολὺ πλησιάσει τὸν τουρκικόν. Ὁ δὲ τουρκικὸς στόλος εἶχεν ἀρχίσει ἀδιακόπως νά βάλῃ κατὰ τοῦ ρωσικοῦ ², ἠγκυροβολημένος εἰς σχῆμα ἡμικυκλίου, μὲ τὸ δεξιὸν ἄκρον στηριζόμενον εἰς τὴν ξηράν, τὸ δὲ ἀριστερὸν ἐπὶ τῆς προεξοχῆς μιᾶς ἀμμώδους ἀκτῆς. Ἡ τοποθέτησις αὕτη ἐφάνη εἰς τοὺς Ρώσους περισσότερον ἐπιδεξία, λέγει ὁ Rulhière, ἢ ὅσον ἐφαντάζοντο ³.

¹ Ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς ὁ ναύαρχος Σπυριδῶφ ἐπε-

1. Tarle, σσ. 65, 66.

2. Αὐτόθι, σ. 67.

3. Rulhière, III, σ. 441.

τέθη πρώτος ¹. Ὁ Ἐλφινστον μὲ τὴν ὀπισθοφυλακὴν ἔμενε μακρότερα ². Ἡ «Εὐρώπη» καὶ ἡ ρωσικὴ ναυαρχίς «Εὐστάθιος» ἐπετέθησαν μετὰ σφοδρότητος κατὰ τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος «Ρεάλ Μουσταφᾶ» (100 κανονίων), τῆς ὁποίας ἐπέβαιναν ὁ γενναῖος Χασάν. Ἄλλ' οἱ Ρῶσοι ὑπέστησαν ἀπροσδόκητον ἀτύχημα σοβαρόν. Ὀλίγον μετὰ τὴν 12ην μεσημβρινὴν ὥραν, ἐνῶ ἡ τουρκικὴ ναυαρχίς ἤρχισε νὰ φλέγεται, τὸ «Εὐστάθιος» παρασυρθὲν ὑπὸ τοῦ πνέοντος ἀνέμου «ἐκόλλησεν» ἐπὶ τοῦ «Ρεάλ Μουσταφᾶ» καὶ ἤρχισε νὰ φλέγεται καὶ αὐτό. Τὰ πλησίον του εὕρισκόμενα ρωσικὰ πλοῖα προσεπάθησαν νὰ τὸ περικυκλώσουν καὶ νὰ τὸ προφυλάξουν ἀπὸ τὰς φλόγας τοῦ «Ρεάλ Μουσταφᾶ», ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Κατὰ τὴν ρωσικὴν ἔποψιν ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ παρατηρῶν τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν γέφυραν τοῦ πλοίου «Ἐρεῖς Ἱεράρχαι» φέρεται ἀντιληφθεῖς ὅτι οἱ ἐναπομένοντες εἰς τὸ πλοῖον Τοῦρκοι θὰ παρεδίδοντο ἐντὸς ὀλίγου, ὄντως δέ, κατὰ τὴν ρωσικὴν πάντοτε ἔποψιν, καὶ ἔπραξαν τοῦτο, παύσαντες νὰ βάλουν ³.

Ἄλλ' ὁ ἔμπειρος καὶ γενναῖος ναυτικὸς Κρούζ, κυβερνήτης τοῦ «Εὐστάθιος», δὲν ἐπρόλαβε νὰ κατακλύσῃ μὲ ὕδατα τὰς ἀποθήκας πυρομαχικῶν τοῦ πλοίου του, πρᾶγμα ποῦ ἠδύνατο ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τῆς ὥρας νὰ πράξῃ, ἐνῶ ἐν τῷ μεταξύ ἴστος τοῦ τουρκικοῦ πλοίου φλεγόμενος ἐξεσφενδονίσθη εἰς τὸν «Εὐστάθιον», τὸ δὲ πῦρ μετεδόθη αὐτομάτως εἰς τὴν ἀποθήκην τῶν πυρομαχικῶν καὶ ἀκαριαίως προεκλήθη τρομακτικὴ ἔκρηξις. Τὸ πλοῖον διελύθη καὶ ἐβυθίσθη. Ὁ πλοίαρχος Κρούζ συνεπεῖα τῆς ἐκρήξεως ἐτινάχθη εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἐρρίφθη ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν θάλασσαν, καίτοι δὲ βαρέως τραυματισμένος κατῶρθωσε κολυμβῶν καὶ στηριζόμενος ἐπάνω εἰς κατάρτιον ἐπιπλέον νὰ διασωθῇ ὑπὸ ρωσικοῦ πλοιαρίου ⁴.

1. Tarle, σ. 67. Jurien de la Gravière, I, σσ. 131 - 132.

2. Ὁ Rulhière, III, σ. 442, λέγει ὅτι ἄθυμος καὶ δυσηρεαστημένος ὁ Ἐλφινστον ὠδήγει τὴν ὀπισθοφυλακὴν.

3. Ὁ Rulhière, III, σ. 446, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Χασάν ριφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν κατῶρθωσε κολυμβῶν νὰ φθάσῃ ρωσικὸν πλοῖον, ὅπου ὁ ἀγὼν συνεχίζετο λυσσῶδῶς. Ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ Γκρέυγκ, βλέπων ὅτι περιήρχετο τοῦτο εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ, ἔθεσεν ὁ ἴδιος πῦρ, τὸ ἀφήκεν εἰς τὰς φλόγας καὶ τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ καὶ αὐτὸς ἐρρίφθη μετὰ τοῦ Σπυριδῶφ καὶ ἄλλων 20 περίπου ἀξιωματικῶν εἰς τὰς λέμβους, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς ἀπὸ τὸν καταστάντα κύριον τοῦ πυρπολουμένου σκάφους Χασάν.

4. Tarle, σσ. 67, 69 (ὅπου, ἐκ τῶν ἡμερολογίων τῶν πλοίων, τὰ κατὰ τὴν

Μετά την έκρηξιν τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος «Εὐστάθιος», κατεστράφη βεβαίως καὶ ἡ ἀντίστοιχος τουρκικὴ ναυαρχὶς «Ρεάλ Μουσταφᾶ». Ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὡς ἀναφέρει ὁ Rulhière, ὅτι ἐμψυχωθέντες οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν γενναϊότητα τοῦ κυβερνήτου των Χασάν, ἐμάχοντο ἀπεγνωσμένως προσπαθοῦντες μὲ ἀγκιστρα νὰ αἰχμαλωτίσουν τὴν ρωσικὴν ναυαρχίδα καὶ νὰ κατασβέσουν τὸ πῦρ ἀπὸ τὴν ἰδικήν των. Περί τοὺς 20 μάλιστα Μαλτέζοι δῦται ὀπλισμένοι μὲ λόγχας, ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν εἰργάζοντο ὑπὸ τὸ ὕδωρ διὰ ν' ἀνοίξουν ρήγματα εἰς τὸ τουρκικὸν σκάφος¹. Ὅπως δὴ ποτε καὶ εἰς τὰ δύο φλεγόμενα σκάφη ἐπεκράτει σύγχυσις τοιαύτη, ὥστε Ρῶσοι ἔσφαζον Ρώσους καὶ Τούρκοι Τούρκους θεωροῦντες αὐτοὺς ἐχθροὺς, διότι μὲ μεγάλην εὐκολίαν ἐγένετο ἡ μεταπήδησις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς πλοίου εἰς τὸ ἄλλο². Ἀλλ' οἱ Ρῶσοι καθίστανται ἐπιθετικώτεροι καὶ δὴ βάλλουν πεισιμόνως τόσον ἀρχικῶς ἀπὸ τὸ πυρπολούμενον «Εὐστάθιος», ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ προσδραμόντα «Ἅγιος Ἰανουάριος» καὶ «Τρεῖς Ἱεράρχαι», ἐναντίον τῆς φλεγομένης τουρκικῆς ναυαρχίδος³ καὶ τῶν λοιπῶν τουρκικῶν πλοίων. Οἱ Τούρκοι, πανικόβλητοι ἀπὸ τὸν σφοδρὸν ρωσικὸν καταγισμόν, ἐτρέποντο εἰς ἄτακτον φυγὴν συνεχῶς, ρίπτοντες τὰ μεταξύ των συγκρουόμενα πλοῖα των ἐπὶ τῆς βραχέδους ἀκτῆς τοῦ Τσεσμέ⁴. Ἡ ναυμαχία διήρκεσεν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ἐπομένως θὰ πρέπη νὰ ἑτερματίσθῃ

προσέγγισιν τῶν δύο πλοίων), 70 - 71 (ὅπου καὶ περὶ Κρούζ). Περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὑπάρχει παρακομπή εἰς τὸ ἔργον Π. Μαλιούκωφ, εἰς τὰ «Ναυτικά Ἀρχεῖα» Ρωσίας, τ. XVI, σσ. 227 κέξ. Πρβλ. συναφῶς καὶ Κοντογιάννην, σ. 200 (διὰ μακροτέρων καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, ἄλλως).

1. Rulhière, III, σσ. 443 - 444.

2. Αὐτόθι, σσ. 444 - 445.

3. Ὁ Targle, σσ. 67 - 68, στηριζόμενος εἰς ὅσα λέγει ὁ Γκρέυγκ, παρατηρεῖ ὅτι οἱ Τούρκοι προσεπάθησαν ν' ἀπομακρύνουν τὴν ναυαρχίδα των καὶ νὰ τὴν σώσουν, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ πανικοῦ των κατώρθωσαν νὰ στρέψουν τὴν πρύμνην τοῦ πλοίου πρὸς τοὺς «Τρεῖς Ἱεράρχας». Παρὰ τοῦ πλοίου τούτου καὶ ἐδέχθη τὸ τουρκικὸν συνεχεῖς καὶ ἐπιμόνους κανονιοβολισμούς. Ἀντιθέτως ὁ Rulhière, III, σ. 445, λέγει ὅτι οἱ Τούρκοι, ἐπιδέξιοι εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς μαχαίρας, ἦσαν ἔτοιμοι ν' ἀναδειχθοῦν νικηταὶ ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ πλοίου, μάλιστα δὲ ἐβύθισαν τὴν μίαν λέμβον ἐκ τῶν τριῶν πού ἔστειλεν ὁ Ἐλφινστον μὲ νέον πλήρωμα ὑπὲρ τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος.

4. Targle, σσ. 67 - 69. Ὁ Κοντογιάννης, σ. 201, προσθέτει ὅτι τὰ ρωσικά πλοῖα κατεδίωκον μετὰ μανίας σφοδρῶς τὰ παρακολουθῶντα τὸν τουρκικὸν στόλον πλοῖα, τὰ ἐπιχειροῦντα νὰ σωθοῦν εἰς τὸν Τσεσμέν ἢ τὰς παρακειμένης νησιῶδας.

περί τὴν Ζαν μεταμεσημβρινήν. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ ἡμίσειαν τοῦλάχιστον ὥραν εἰσέτι οἱ Τοῦρκοὶ ἀτάκτως ὑποχωροῦντες ἔπλεον ταχέως διὰ νὰ σωθοῦν ¹.

Ὁ κυβερνήτης τοῦ «Εὐστάθιος» καὶ τέσσαρες ἀξιωματικοὶ Ρῶσοι σωθέντες ἔφθασαν εἰς τὰ ρωσικὰ πλοῖα ². Τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος ἐπέβαινε καὶ ὁ Θεόδωρος Ὀρλώφ, ἀλλ' ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος δὲν ἐγνώριζε μέχρι τέλους τῆς ναυμαχίας ἂν ἐσώθῃ ³. Μετ' αὐτοῦ περιεσώθησαν καὶ ἐλάχιστοι ἄλλοι, ἦτοι 58 ἐν συνόλῳ Ρῶσοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Σπυριδῶφ, ἐνῶ ἐπνίγησαν 34 ἀξιωματικοὶ καὶ 473 ναῦται καὶ στρατιῶται κατὰ τὴν παροῦσαν δύσκολον ἐπιχείρησιν ⁴. Γενικώτερον, ἡ ναυμαχία τῆς 24ης Ἰουνίου/5 Ἰουλίου ἐκόστισεν εἰς τοὺς Ρῶσους πολὺ, διότι 523 ἄνδρες (δηλ. 473 ἄνδρες καὶ 34 ἀξιωματικοὶ τοῦ «Εὐστράτιος» καὶ 16 ἀκόμη ἄνδρες ἐξ ἄλλων σκαφῶν) ἐφονεύθησαν, μεγάλαι δὲ ὑλικάι ζημίαι εἰς τὰ πλοῖα ἐπροξενήθησαν ⁵. Μετ' αὐτῶν πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν καὶ 500 χιλιάδας ρωσικῶν ρουβλίων, ποὺ ἐφουλάσσοντο εἰς τὴν ρωσικὴν ναυαρχίδα καὶ κατεποντίσθησαν ⁶. Ἄν τὰς ἀπώλειας τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἰς τὸν ὑπόλοιπον στόλον ἀπομονώσωμεν ἀπὸ τὰς τῆς ναυαρχίδος, ἡ θυσία τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἀπροσδόκητον ἀτύχημα μὲ βαρὺ τίμημα εἰς ψυχὰς ἀνθρώπων καὶ ἄλλας ζημίας, οἱ ἀπολεσθέντες 16 ἄνδρες πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πολὺ μικρὰ διὰ τὴν δρᾶσιν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀπώλεια. Αὕτη ἀπεδόθη ὑπὸ τῶν Ρῶσων εἰς τὴν κακὴν τοποθέτησιν τῶν τουρκικῶν κα-

1. Tarle, σ. 68.

2. Αὐτόθι, σ. 69.

3. Αὐτόθι, σ. 68. Ὁ Κοντογιάννης, σ. 200, λέγει ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἔστειλε πάραυτα λήμβον, διὰ νὰ παραλάβῃ τὸν ἀδελφόν του, βλέπων τὸ σφοδρὸν πῦρ τῶν Τούρκων ἐναντίον τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος καὶ ἀντιλαμβανόμενος τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχε.

4. Tarle, σ. 68. Πιθανῶς αἱ εἰς ἄνδρας ρωσικαὶ ἀπώλειαι ὑπῆρξαν βαρύτεραι, διότι ὁ σ. σημειώνει ὅτι, κατὰ τὸν Α. Σοκολώφ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐδημοσιεύθησαν ἀρχεῖα τῆς ὑδρογραφικῆς ὑπηρεσίας, ἐκ τῶν ἀνδρῶν τοῦ «Εὐστράτιος» 628 ἐχάθησαν καὶ 63 ἐσώθησαν. Ἐξ ἄλλων πηγῶν ὁ Κοντογιάννης, σ. 202, ἀναφέρει ὅτι τὸ πλήρωμα τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος ἐξ 700 ἀνδρῶν ἀπώλεσθη.

5. Tarle, σ. 68. Αἱ πληροφορίες τοῦ σ. πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλές. Ὁ Jurien de la Gravière, I, σ. 132, ἀναφέρει 100 περίπου θύματα (φονευθέντας, τραυματίας) τῶν Ρῶσων πρὶν δυνηθοῦν οὗτοι ἀκόμη νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ πυροβόλα τῶν.

6. Τοῦτο δὲν ἀναφέρει ὁ Tarle, πληροφορούμεθα ὁμῶς ἀπὸ τὸν Choiseul Gouffier, Voyage, I, σ. 168. Πρβλ. Κοντογιάννης, σ. 202.

νονίων, διότι ταῦτα μὲ συνεχεῖς βολὰς, καθὼς εἶχον τοποθετηθῆ ὑψηλά, ἐπέφερον μὲν ζημίας ἀλλ' αὐταὶ ἦσαν κυρίως ὕλिकाί, ἐλάχιστα δὲ εἰς ἄνδρας, συγκεκριμένως μάλιστα εἰς τὸ ἐγγύτερον πρὸς τὸν τουρκικὸν στόλον κείμενον πλοῖον «Τρεῖς Ἱεράρχαι» εἰς μόνον ἐτραυματίσθη¹. Ἀτυχῶς, ἐλλείπει σαφῶν εἰδήσεων, δὲν γνωρίζομεν τὴς τουρκικὰς ἀπωλείας κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν ταύτην τῆς κατὰ θάλασσαν συρράξεως, φαίνεται ὅμως ὅτι ἦσαν πολλαί.

Ὁ Rulhière λέγει ὅτι ὁ Χασάν γενόμενος κύριος τοῦ ρωσικοῦ πλοίου, τῆς ναυαρχίδος, ἀντελήφθη διὰ μέσου τῶν φλογῶν καὶ καπνῶν ὅτι εἶχον φύγει οἱ Ρῶσοι ἀξιωματικοί. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν, προσθέτει, προεκάλεσεν εἰς τὸν Χασάν ἡ πειθαρχία τῶν ρωσικῶν πληρωμάτων, διότι ταῦτα δὲν ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἰδίαν των σωτηρίαν, ἀλλ' ἐκάλυπτον τὴν ἀποχώρησιν τῶν ἀξιωματικῶν των, τοῦτο δὲ εἰς παρομοίαν περίπτωσιν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πράξουν οἱ Τούρκοι, τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι, δειλοί, χρησιμοποιοῦντες λέμβους ἐφευγον, καταλείποντες τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν φλεγόμενην ναυαρχίδα των. Διὰ τοῦτο ὁ γενναῖος Χασάν μὴ εὐρίσκων ἄλλην λύσιν ἐρρίφθη ἐκ νέου εἰς τὴν θάλασσαν, ἦτο δὲ τότε τραυματισμένος καὶ αἰμόφυρτος. Συμπαρίσταντο μόνον εἰς αὐτὸν φίλος τις ἐξ Ἀλγερίου καὶ Ἰσπανὸς αἰχμάλωτος, ἐπιδείξας καὶ αὐτὸς μεγάλην ἀνδρείαν κατὰ τὴν ναυμαχίαν καὶ τραυματισθείς. Ὁ Ἀλγερινὸς παλαίων μὲ τὰ κύματα ἔσωσε τὸν Χασάν, κατορθώσας ἐπάνω εἰς ἐπιπλέουσαν εἰς τὰ κύματα σανίδα νὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ξηράν. Τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἀπὸ τὰ τρομοκρατημένα πληρώματα, ποῦ ἔκοψαν τὰ σχοινία, ἀφέθησαν εἰς τὰ κύματα. Ὑπὸ βροχὴν ρωσικῶν πυρῶν καὶ εἰς πλήρη σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν τὰ τουρκικὰ πλοῖα ὑποχωροῦντα διαρκῶς εἰσήρχοντο εἰς τὸν λιμένα τοῦ Τσεσμέ, ὡς εἰς ἔσχατον καταφύγιον ἀσφαλείας².

3. Οἱ ΕΛΛΗΝΕΣ. Λίαν ἐνδιαφέρον θὰ ἦτο νὰ ἐγνωρίζαμεν σαφῶς περὶ τῆς συμπράξεως τῶν Ἑλλήνων καὶ δὴ τῶν Νησιωτῶν κατὰ τὴν παροῦσαν φάσιν τοῦ ρωσο - τουρκικοῦ πολέμου καὶ δὴ κατὰ τὰ γεγονότα τῆς 24 Ἰουνίου/5 Ἰουλίου 1770, δηλ. μέχρι τῆς παραμονῆς τῆς μεγάλης ναυμαχίας τοῦ Τσεσμέ. Πιθανὸν πάντως φαίνεται ὅτι, μετὰ τὰ

1. Tarle, σ. 60. Jurien de la Gravière, I, σ. 133.

2. Rulhière, III, σσ. 447 - 448. Σάθας, σσ. 507 - 508. Κοντογιάννης, σ. 202.

γεγονότα κατά τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν τῆς ἐξεγέρσεως εἰς Πελοπόννησον, οἱ Ἕλληνες ἐδίσταζον νὰ μετὰσχουν τῶν περαιτέρω ρωσοτουρκικῶν ἐπιχειρήσεων¹. Ἐν τούτοις οἱ Ρῶσοι προσεπάθησαν νὰ παρασύρουν πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων ὠρισμένων περιοχῶν καὶ φαίνεται ὅτι κατῴρθωσαν νὰ χρησιμοποιήσουν τινὰς ἐξ αὐτῶν πρὸ τῆς 24ης Ἰουνίου/5 Ἰουλίου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς ὅσα διεδραματίσθησαν.

Οὕτω γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξιος Ὀρλώφ ἀπηυθύνθη εἰς τὰς παρὰ τὴν Πελοπόννησον ναυτικὰς νήσους καὶ ἐζήτησε συμμετοχὴν τῶν κατοίκων εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα, διότι ἀντελαμβάνετο ὅτι ἡ σύμπραξις τῶν τοῦ ἤτο πλέον ἢ ἀπαραίτητος, ἐνῶ ὁ ρωσικὸς στόλος διέπλεε τὸ Αἶγαϊον. Ἀναφέρεται ὅτι δις ἀπέστειλεν εἰς Ὑδραν Ρῶσον ἀξιωματικόν, παραγγέλλων ἐντόνως εἰς τοὺς Νησιώτας νὰ ὑψώσουν ρωσικὴν σημαίαν καὶ νὰ ἐξεγερθοῦν ἐνοπλοί. Ἄλλ' ἐνῶ οἱ Ὑδραῖοι ἠρνήθησαν πᾶσαν σύμπραξιν, ὀργισθεὶς ὁ Ὀρλώφ διέταξε νὰ προβοῦν οἱ ἀπεσταλμένοι του εἰς κατάσχεσιν παντὸς ὑδραϊκοῦ πλοίου πού ἤθελον συναντήσῃ. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς διαταγῆς ταύτης ἀνησύχησε σφόδρα τοὺς Ὑδραῖους καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ στείλουν πολυμελῆ ἐπιτροπὴν εἰς Πάρον, ὅπου εἶχε ναυλοχήσῃ ὁ ρωσικὸς στόλος, διὰ νὰ παρακαλέσῃ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑδραϊκῶν πλοίων. Καὶ ἀπέρριψε μὲν τὸ αἶτημα τῶν Ὑδραίων ὁ Ὀρλώφ, ἐπέτρεψεν ὅμως τὴν παραλαβὴν τῶν πλοίων τῶν ὅταν οὗτοι ἐδήλωσαν ὅτι ἀποδέχονται σύμπραξιν πολεμικὴν, ὅποτε Ρῶσος ἀξιωματικὸς σταλεὶς εἰς Ὑδραν παρέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς νήσου παρὰ τῶν νοικοκυραίων καὶ ἱερέων².

Συναφεῖς ἐνέργειαι ἐγίναν καὶ πρὸς τοὺς Σπετσιώτας καὶ Ψαριανούς. Ἐπίσης ἄλλοι ἐστάλησαν εἰς ἄλλα διάφορα σημεῖα. Οὕτως

1. Κοντογιάννης, σ. 198.

2. Α. Μιαούλης, Ὑπόμνημα περὶ τῆς νήσου Ὑδρας, ἀφ' ἧς ἐποχῆς κατωκλήθη μέχρι τοῦ ἔτους 1821, ἐν Ἀθήναις 1864, σσ. 44 - 45. Καίτοι αἱ πληροφορίες αὗται παρέχονται ἐκ παραδόσεως, δὲν φαίνεται ν' ἀπομακρύνονται τῆς πραγματικότητος. Ἀξία μνείας ὅμως εἶναι ἡ συνέχεια τῆς ἀφηγήσεως μετὰ τοῦ ἐπιμυθίου, ὅτι διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν οἱ Ὑδραῖοι ἀπηλλάγησαν τῶν ρωσικῶν ἐνοχλήσεων ἀλλὰ διὰ ν' ἀποφύγουν καὶ τῶν Τούρκων τὴν ὀργὴν ἀπέστειλαν πρὸς τὸν καπετὰν πασῶν γραπτὴν δικαιολογίαν τῆς πράξεώς των, ζητοῦντες συγγνώμην καὶ δηλοῦντες ὅτι παραμένουν πιστοὶ ὑπήκοοι τῶν Ὀθωμανῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Σπετσιώτας, πού ἐνεκα τῆς ἀπερισκεψίας των ἔπαθον πολλά. Πρβλ. καὶ Ἀντ. Λιγνοῦ, Ἱστορία τῆς νήσου Ὑδρας, τ. Α', Ἀθήναι 1946, σ. 28.

εἰς Σύρον ἀπεστάλη ὁ ἐκ Λευκάδος ἰατρός Λουίτζης Σωτήρης ἢ Λούης, ὑπηρετῶν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου ὑπὸ τοὺς Ρώσους. Οὗτος ἐφοδιασθεὶς μὲ προκηρύξεις τῆς αὐτοκρατείας Αἰκατερίνης Β' ἀνέλαβε νὰ διεγείρῃ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου καὶ ἐνισχυθῆ δι' ἐφοδίων, φαίνεται δὲ ὅτι ἐν συνεχείᾳ ἀνάλογον ἀποστολὴν ἀνέλαβε καὶ εἰς Κυκλάδας. Ἐκ τινῶν ἐγγράφων πιστοῦται ὅτι ὁ Σωτήρης ἀπηθύθη γραπτῶς καὶ ἀπειλητικῶς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Σύρου, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Ὀρλώφ, ἀλλὰ συνήντησεν ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπροθυμίαν, δι' ὃ ἐπανήλθε πιεστικώτερος καὶ ἐζήτηε τὴν ἀποστολὴν ὠρισμένων εἰδῶν μετὰ τῶν ἐξόδων ἀποστολῆς μέχρις Ὑδρας¹.

Ἐξ ἄλλου παρεμφερῆ ἀποστολὴν ἀνέλαβε δι' Ἀθήνας ὁ πλοίαρχος Ἀλέξανδρος Παλικούτζας. Εἰς τὸ γνωστὸν Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου ἀναφέρεται ὅτι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποστολὴ αὕτη. «*Ἦλθεν — ἀναφέρει τὸ Χρονικὸν — ἐκ τοῦ ρωσικοῦ στόλου ὁ καπετὰν Ἀλέξανδρος Παλικούτζας μὲ σημαίαν μοσχόβικην κάτω εἰς τὸν Πειραιῶ καὶ ἐπῆρε μίαν σακολέβαν τουρκικὴν φορτωμένην ρύζι καὶ εὐθὺς ἀνεχώρησεν. Οἱ Τούρκοι ἔλαβον τόσον φόβον, ὥστε ὁποῦ κανένας δὲν ἐκοιμήθη κάτω εἰς τὴν πολιτείαν ἀλλὰ ὅλοι ἀνέβηκαν εἰς τὸ κάστρον*». Περαιτέρω τὸ Χρονικὸν πληροφορεῖ ὅτι ἀπὸ τὸν παλαιὸν του φίλον μοσιῶν Καϊράκ, ὅστις μετέβη εἰς τὸ πλοῖον τοῦ καπετὰν Ἀλεξάνδρου διὰ νὰ τὸν χαιρετίσῃ καὶ πρὸ πάντων διὰ νὰ μάθῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἀφίξεώς του, ὁ Παλικούτζας δὲν ἀπέκρυψεν ὅτι «*θέλει νὰ διαγείρῃ τοὺς Ρωμαίους κατὰ τῶν Τούρκων καὶ νὰ φέρῃ ὅλον τὸν τουρκικὸν στόλον εἰς τὸν Πειραιῶ*». Ἄλλ' ὁ εὐφυὲς Γάλλος ἔμπορος Cayras, «*ὡς φρόνιμος καὶ εἰδήμων καὶ καλο-*

1. Κ (λ. ω ν ὄ ς) Σ (τ ε φ ἄ ν ο υ), Ἀνέκδοτα ἔγγραφα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Κυκλάδων ἀποσταλέντα ἐπὶ τῆς κατοχῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ρώσων, «Ἀθηναίων», τ. 5' (1877), σσ. 204 κέξ. Τὰ ἔγγραφα παραλαμβάνονται, ὡς δηλοῦται, ἐκ τῶν «Ὑπομνημάτων τοῦ ὑδρογραφικοῦ θαλασσίου τμήματος» Μόσχας (τ. I, ἐν Πετροπόλει 1867, σσ. 68 κέξ.) ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφῆ. Πρβλ. καὶ Κ ο ν τ ο γ ι ἄ ν ν η ν, σ. 198, ὡς καὶ Δ. Π. Π α σ χ ἄ λ η, Αἱ Κυκλάδες ὑπὸ τοῦς Ρώσους (1770-1774) μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν», τ. Α' (1961), σ. 239. Διὰ τὸν λόγιον ἰατρὸν Λουίτζην Σωτήρην ὑπάρχουν εἰδήσεις τινὲς καὶ δὴ ὅτι συνέγραψε «Θρίαμβον Αἰκατερίνης Β'». Οὗτος ἐξ ἄλλου εἶναι ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς «Ἀπολογίας Ἱστορικοκριτικῆς», τῆς ἐκδοθείσης τὸ 1814 εἰς Τεργέστην. Σχετικῶς βλ. Κ. Ν. Σ ἄ θ α, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 619. Γ κ ἰ ν η - Μ ἑ ἕ ξ α, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 128, ἀριθ. 797. Δ. Θ ε ρ ρ ε ἰ α ν ο ὕ, Ἀδαμάντιος Κοραΐς, τ. Α', ἐν Τεργέστη 1889, σσ. 369 - 371.

θελίτης τοῦ τόπου», καθὼς ἀναφέρεται εἰς τὸ Χρονικόν, ἔδωκεν εἰς τὸν Παλικούτζαν ν' ἀντιληφθῆ ὅτι «ταισόντον ἔργον θέλει φέρει τὸν τέλειον ἀφανισμόν εἰς τοὺς θυστυχεῖς Ρωμαίους τῆς Ἀθήνας» καὶ ἔπεισεν αὐτὸν ν' ἀναχωρήσῃ τὴν αὐτὴν νύκτα. Ἄλλως τε τὸ ἴδιον Χρονικόν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ρωσο-τουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1770 εἶχεν ἀναστατώσει τὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν¹.

Παρά ταῦτα καὶ παρὰ τὴν φανεράν ἀπροθυμίαν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν παρούσαν νέαν φάσιν τῆς ρωσοτουρκικῆς συρράξεως κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν ἔλλειψιν πάσης ὀργανώσεως τῶν Νησιωτῶν, οὗτοι δὲν ἠρνήθησαν ἐντελῶς συμμετοχὴν καὶ ἡ συμβολὴ τῶν δὲν ὑπήρξεν ἀνευ σημασίας εἰς τὰ διαδραματισθέντα. Οὕτως, ὅταν ἐδόθη τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ρωσικῆς ἐπιθέσεως καὶ μετείχον αὐτῆς ἀπὸ τῆς 10ης πρωινῆς ὥρας τὰ πλοῖα τῆς προφυλακῆς, Ἕλληνες πρῶτοι ἐπιβαίνοντες ρωσικοῦ πλοίου ὑπέδειξαν εἰς τὸν διοικητὴν αὐτοῦ Πελμάνωφ ν' ἀποφύγῃ νὰ πλησιάσῃ ὑπάρχοντα βράχον, πλησίον τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα ἦσαν ἀβαθῆ καὶ ἐκεῖνος ὑπεχώρησεν². Ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι τὸν ρωσικὸν στόλον παρηκολούθουν καὶ τινα ἑλληνικὰ πλοία, μετασχόντα τῆς σφοδρᾶς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν τουρκικῶν πλοίων κατὰ τὴν 24ην Ἰουνίου/5 Ἰουλίου, μάλιστα δὲ τὰ πληρώματά των ἐπέδειξαν ὑπέροχον ἀνδρείαν, περιφρονοῦντα τὸν θάνατον καὶ ἀποβλέποντα εἰς ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι συνεχῆς τουρκικὸν πῦρ διετρύπα τὰ ἑλληνικὰ πλοία³.

4. Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΤΣΕΣΜΕ. Ὁ Rulhière παρατηρεῖ ὅτι ὁ ρωσικὸς στόλος ἠγκυροβόλησε μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τῆς 24 Ἰουνίου/5 Ἰουλίου ἀκριβῶς εἰς τὰ ὕδατα, ἀπὸ ὅπου ἀπεχώρησαν τὰ τουρκικὰ πλοία⁴. Ὅπωςδήποτε τὰ γεγονότα τῆς παραμονῆς τῆς ναυμαχίας

1. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. Α', ἐκδ. β', ἐν Ἀθήναις 1891, σσ. 101 - 102. Περὶ Cayrac βλ. Μαρίας Κ. Χατρίτη, Ἀθηναϊκὰ ἔγγραφα, «Μνημοσύνη», τ. Α' (1967), σσ. 245 - 246.

2. Κοντογιάννης, σ. 200.

3. Αὐτόθι, σσ. 201 - 202. Ὁ T a r l e, σ. 71, ἀναφέρει μὲν παρεμπιπτότως τὴν παρουσίαν ἑλληνικοῦ πλοίου, δὲν προσφέρει ὅμως λεπτομερεστέρως σχετικὰς εἰδήσεις. Ἐν τούτοις ἐκ ρωσικῶν πηγῶν ἐπιβεβαιοῦται ἡ σύμπρξις τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν πλοίων μετὰ τοῦ ρωσικοῦ στόλου καὶ ὑπογραμμίζεται ἡ ἀνδρεία τῶν Ἑλλήνων (Ψαριανῶν, Μυκονίων κ.ά. Νησιωτῶν) κατὰ τὸν θαλάσσιον ἀγῶνα τῶν Ρώσων κατὰ τῶν Τούρκων. Πρβλ. Κ. Α. Παλατιολόγου, Ρωσικὰ περὶ Ἑλλάδος ἔγγραφα, «Παρνασσός», τ. Β' (1878), σ. 463.

4. Rulhière, III, σ. 449.

φυσικόν ἦτο νὰ διεγείρουν τὴν διάθεσιν τῶν Ρώσων νὰ δώσουν συνέχειαν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὀριστικῆς νίκης δι' ἀποφασιστικῆς ναυμαχίας εἰς τὸν αὐτὸν μοιραῖον τόπον. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐκ τῆς πρώτης ἐπιτυχίας, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἐπληρώθη ἀκριβᾶ, ἡ ἐπομένη τῆς σημαντικῆς ναυτικῆς ἐπαφῆς ὑπῆρξεν ἡμέρα πανηγυρισμοῦ διὰ τοὺς Ρώσους, ἠναλώθη δὲ διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς νέας ἐξορμήσεως ¹. Κατὰ τὸν Rulhière, 4 ρωσικὰ πλοῖα ἀνέλαβον νὰ κλείσουν τὴν ἐξοδὸν τοῦ κόλπου, ἀλλ' ἠμποδίσθησαν ἀπὸ τὰ ρεύματα καὶ τὸν ἄνεμον, καίτοι ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν τῆς 25 Ἰουνίου/6 Ἰουλίου προσεπάθησαν ματαίως νὰ πλησιάσουν, οὕτω δὲ ἀμφότεροι οἱ στόλοι παρέμενον ἐκτεθειμένοι εἰς μέγαν κίνδυνον ἐντὸς τοῦ μαινομένου ὕγρου στοιχείου. Εἰς ἀποκλεισμόν ὁ ἰσχυρότερος τουρκικὸς ἐν μέσῳ τῶν βράχων, ὅπου εὐκόλος ἦτο ἡ καταστροφή του, χωρισμένος εἰς δύο ὁ ἀσθενέστερος ρωσικὸς, χωρὶς τὴν δυνατότητα νὰ συγχρονίσῃ τὴν δράσιν του διὰ παραλλήλου κινήσεως τῶν δύο τμημάτων του ².

Οἱ Τούρκοι ἐγκλωβισμένοι εἰς τὸ τσενὸν τοῦ Τσεσμέ περιῆλθον εἰς δυσχερῆ θέσιν. Οὐδεμίαν ἀσφάλειαν ἔχοντες ἐφ' ὅσον παρέμενον ἐκεῖ, δὲν ἠδύναντο καὶ νὰ φύγουν ἀκινδύνως. Ἐν ἔφευγον, ὡς φαίνεται προτιμῶν ὁ Χασάν, διὰ μέσου τοῦ ρωσικοῦ στόλου ἀνοίγοντες δρόμον, ὄφειλον νὰ συγκρουσθῶν μετ' αὐτοῦ καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν καὶ κινδύνων μαχόμενοι νὰ ἐξασφαλίσουν διόδον. Ἐν ἔμενον, ὡς ὁ καπουδὰν πασᾶς ἐθεώρει ἐκ δειλίας συμφορώτερον, ὄφειλον νὰ ὀργανώσουν τὴν ἀσφάλειάν των. Οὕτως, ὁ καπουδὰν πασᾶς βασιζόμενος εἰς τὴν προστασίαν τοῦ μικροῦ φρουρίου τοῦ Τσεσμέ καὶ τῶν πυροβόλων τῶν πλευρῶν του, ἀπηγόρευσε εἰς τὰ τουρκικὰ πλοῖα ν' ἀνοιχθοῦν καὶ διὰ ξηρᾶς ἔστειλε μήνυμα εἰς τὰ Δαρδανέλλια, ζητῶν νὰ σπεύσουν ἐπὶ τόπου καὶ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα. Ὁ ἴδιος Τούρκος ναύαρχος κατηνάλωσε ὀλόκληρον τὴν 25 Ἰουνίου/6 Ἰουλίου, διὰ νὰ ἐγκαταστήσῃ πυροβόλα ἐπὶ τῶν ἀκτῶν, οὕτως ὥστε ἐν πυροβόλον νὰ φράσῃ τὴν εἴσοδον τοῦ βράχου καὶ δύο πυροβολοστοιχίαι, ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῆς εἰσόδου εἰς τὸν λιμένα, νὰ προστατεύουν τὸν ἐγκλειστον τουρκικὸν στόλον ἀπὸ πάσης ἀποκείρας εἰσόδου τοῦ ρωσικοῦ. Ἐξ ἄλλου 4 πλοῖα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κόλπου εἶχον ἐστραμμένα τὰ πυροβόλα πρὸς τὴν εἴσοδον καὶ ἐκάλυπτον ὀλόκληρον τὸν στόλον ³.

1. Σάθας, σ. 509. Κοντογιάννης, σ. 203.

2. Rulhière, III, σ. 449.

3. Rulhière, III, σ. 450. Σάθας, σ. 509. Κοντογιάννης, σ. 203.

Ὁρλώφ, Σπυριδώφ, Ἐλφινστον, Γκρέυγκ ἦσαν σύμφωνοι νά δράσουν ἀμέσως. Εἰς τὸν Γκρέυγκ ἀνετέθη ἡ ἀρχηγία τοῦ ἐγχειρήματος καὶ τοῦ ἐδόθησαν 4 πλοῖα, τὰ «Ροστισλάβ», «Εὐρώπη», «Μή μου ἄπτου», «Σαράτωφ», καθὼς καὶ δύο φρεγάται, τὸ «Ἐλπίς Εὐτυχίας» καὶ τὸ «Ἀφρική». Οὐχὶ δευτερεύοντα ρόλον ἐμελλε νά παίξῃ καὶ ὁ ἐμπειρότατος Σπυριδώφ. Παραλλήλως καὶ τὸ βομβαρδιστικὸν «Κεραυνός», ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γκρέυγκ, ἐμελλε νά ὀλοκληρῶσῃ τὸ ὑπὸ τῶν λοιπῶν πλοίων ἀναλαμβανόμενον ἐγχείρημα. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο φοβερὸν ὄπλον ἐτίθετο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Γκρέυγκ, ἦτοι ἡ χρῆσις 4 πυρπολικῶν διὰ μετατροπῆς ἰσαριθμῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Ἡ ἐκλογή τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Γκαννιμπάλ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ ἐπελέγησαν ὡς κυβερνήται οἱ Ρῶσοι Ντουγκντέλ, Ἰλίν, Γκαγκάριν καὶ ὁ Ἄγγλος Μακένζι¹.

Ὁ Γκρέυγκ ἐγκαταστήσας τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ ἐπὶ τοῦ πλοίου «Ροστισλάβ» διέταξε τὰ ἔτοιμα πυρπολικά ν' ἀναμένουν ὁδηγίας διὰ τὸ σημεῖον ἐπιθέσεως ἤδη ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς 25 Ἰουνίου/6 Ἰουλίου. Ἦλθεν ἡ νύξ τῆς 25 πρὸς 26 Ἰουνίου/6 - 7 Ἰουλίου 1770 καὶ ἦτο σεληνοφώτιστος. Οἱ Ρῶσοι εἶχον ἐπισημάνει ἀπὸ τὴν ἡμέραν τὰς

1. Targie, σ. 72. Διὰ τὴν μεταβολὴν ἱστιοφόρου πλοίου εἰς πυρπολικὸν βλ. Κοντογιάννην, σσ. 464 - 465. Ἐνδιαφέρον εἶναι νά συνοψίσωμεν ἐνταῦθα τὴν σχετικὴν ἐργασίαν, διότι τόσον σπουδαίαν σημασίαν τὸ ὄπλον τοῦτο ἔχει καὶ τόσον σημαντικὸν ρόλον διεδραμάτισε κατὰ τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἴστοι καὶ σχοινία τοῦ πλοιαρίου ἠλείφοντο μὲ κατράμι, διὰ προσδεδεμένων δὲ σωλῆνων ἐπρόκειτο νά μεταδοθῇ τὸ πῦρ, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἐτοποθετοῦντο πλήρη κατατραμίου βαρέλια καὶ μεταξύ αὐτῶν μύδροι ἐκ σιδήρου, περιέχοντες πυρίτιν, καὶ σφαῖραι. Παρὰ τὸ πηδάλιον ἔκειτο ἡ κατάληξις τῶν ὀξετῶν, ποῦ ἔφερον τὰ ἐναύσματα εἰς τὰ βαρέλια, τοὺς ἰστούς καὶ τὰ σχοινία. Ὁ μηχανισμὸς τῆς λειτουργίας τοῦ πυρπολικοῦ δὲν ἦτο δύσκολος, ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ἀπληλαγμένος κινδύνου διὰ τὸν πηδαλιούχον. Πλησίον τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐτοποθετεῖτο ἀγγεῖον πυρὸς κατὰ τὴν στιγμὴν ποῦ ἐπρόκειτο ν' ἀποπλεύσῃ τὸ πυρπολικόν. Ὅταν ἐφθανε τοῦτο ἐγγύτατα πρὸς τὰ ἐχθρικά πλοῖα καὶ εἶχεν εὐθείαν διέυθυνσιν πρὸς αὐτά, ὁ πηδαλιούχος ἄφειλε νά δέσῃ στερεὰ τὸ πηδάλιον, διὰ νά μὴ ἀλλάξῃ διέυθυνσιν ἐνῶ ἐκεῖνος θὰ τὸ ἐγκατέλειπεν, ἀλλὰ καὶ νά ρίψῃ τὸ πλησίον τοῦ ἀγγείου τοῦ πυρὸς, ἐπὶ τῆς θρυαλλίδος, διὰ νά γίνῃ ἡ πυροδότησις καὶ ν' ἀνάψῃ. Τότε ἐκεῖνος ἐρρίπτετο ἀπὸ τὴν πρύμνην τοῦ πυρπολικοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καθὼς δὲ ἦτο ἐξωσμένος μὲ σχοινίον, τὸ ἄκρον τοῦ ὁποίου ἦτο προσδεδεμένον εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν λέμβον, ἐσύρετο ὀπισθεν αὐτῆς εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡ λέμβος ταχέως ἀπομακρυνομένη περισυνέλεγε τὸν πηδαλιούχον - πυρπολιτὴν κολυμβῶντι καὶ τὸν ἐσῶζεν. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ναυτικῆς δράσεως οἱ Ἕλληνας βλέπομεν ὅτι ἦσαν ἠσκημένοι ἤδη πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως.

θέσεις τῶν τουρκικῶν πλοίων ἐντὸς τοῦ λιμένος, μὲ ἀτακτον διάταξιν, ἠδύναντο δὲ ὑπὸ τὸ ἰσχυρὸν φῶς τῆς σελήνης νὰ παρακολουθοῦν τὴν εἰκόνα τοῦ κόλπου καὶ τοῦ ἠγκυροβολημένου στόλου. Ἐξ ἄλλου ὁ ρωσικὸς στόλος χωρὶς ναυτικὴν βάσιν, ἀφοῦ ὁ λιμὴν τῆς Ναούσης τῆς Πάρου ἦτο ἀκατάλληλος διὰ πολυάριθμον στόλον, εἶχε λάβει διάταξιν κατὰ τὸ σχέδιον δράσεως Ὁρλώφ, προβλέπον ἄνετον κίνησιν εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας τῆς ἐπιχειρήσεως πού ἀνεμένετο ¹.

Συμφώνως πρὸς τὰς δοθείσας ὁδηγίας, εἰς τὸ κατάρτι τῆς ἀρχηγίδος «Ροστισλάβ» τὴν ἑνδεκάτην νυκτερινὴν ὥραν τῆς 25ης πρὸς τὴν 26ην Ἰουνίου/6-7 Ἰουλίου 1770 ἐκρέματο φανός. Τοῦτο ἐσημαινεν ὅτι ἐτίθετο συμβολικῶς ἐρώτημα, ἂν τὰ πλοῖα ἦσαν ἔτοιμα. Ὅντως τὰ πλοῖα ἀνήρτησαν καὶ αὐτὰ φανόν, πρὸς δήλωσιν ὅτι ἦσαν ἔτοιμα. Τότε ἀπὸ τὴν ἀρχηγίδα Ροστισλάβ δι' ἀναρτήσεως τριῶν φανῶν ἐδόθη τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ². Περὶ τὴν 11.30' ὥραν ὁ Σπυριδῶφ ἀντιποιοῦμενος δικαιοδοσίαν ἀρχηγοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως ἔδωκε διαταγὴν πρὸς τὸν κυβερνήτην τοῦ «Εὐρώπη» Κλοκάτσεβ νὰ προχωρήσῃ πρῶτος ὁμοῦ μετὰ τοῦ πλοίου «Ἐλπίς». Τὸ «Τρεῖς Ἱεράρχαι» ἐκυβέρνα ὁ Χμετέβσκι. Ἀφοῦ ἡ εὐθύνη τῆς ἐπιθέσεως ἀνετέθη εἰς τὸν Γκρέυγκ, κακῶς ὁ Σπυριδῶφ εἰς τὸν Κλοκάτσεβ ἔδωκεν ἐντολὴν ἐπιθέσεως, ὑποκαταστήσας τὸν γενικὸν ἀρχηγόν. Ὁ Tarle ὑπογραμμίζει τοῦτο, ἀλλὰ δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ ὅτι τὴν πρωτοβουλίαν ταύτην ἴσως ὁ Σπυριδῶφ ἀνέπτυξε, διότι εἶχε μεγαλύτερον βαθμὸν καὶ ἠϋξημένον κύρος εἰς τὸ στράτευμα, διὰ δὲ τὸν Κλοκάτσεβ προσθέτει ὁ Tarle ὅτι ἀνεδείχθη γενναιότατος κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῆς νυκτὸς ἐκείνης ³.

1. Tarle, σ. 73. Ὁ σ. παρατηρεῖ ἀκολούθως (σ. 74) ὅτι ὁ Ὁρλώφ ἀπεφάσισε τὴν ἐπίθεσιν, παρ' ὅλον ὅτι ἐπαίζετο ἡ ἰδική του τιμὴ καὶ τῆς Ρωσίας ἢ τύχη, συνάγει ὁμῶς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ νίκη ἐξηρτάτο τόσον ἐκ τῆς ἱκανότητος τῶν ναυτικῶν καὶ πυρπολητῶν, ὅσον καὶ τῶν πυροβολητῶν τῶν ρωσικῶν πλοίων, πού ἀποστολὴν εἶχον ἀφ' ἑνὸς νὰ βάλλουν κατὰ τῶν τουρκικῶν πλοίων ἐκείνων πού δὲν θὰ ἐδέχοντο ἐπιθέσεις πυρπολικῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑποβοηθήσουν τὸ ἔργον τῶν πυρπολικῶν καὶ νὰ καλύπτουν αὐτά.

2. Tarle, σ. 75.

3. Tarle, σ. 75. Περὶ τοῦ Σπυριδῶφ κολακευτικῶς ὁ σ. ἐκφράζεται καὶ ἀλαχοῦ (π.χ. σ. 73). Παρακολουθοῦμεν τὸν Tarle εἰς τὴν παρουσίαν τῶν γεγονότων τῆς φοβερᾶς νυκτὸς, διότι νομίζομεν ὅτι ἐκ τῶν λοιπῶν εἰδήσεων δὲν συνάγονται αἱ εἰκόνες πλήρεις, ἐνῶ ὁ Ρῶσος συγγραφεὺς εἶναι ὁ ἐγκυρότερος πληροφορητῆς. Ἐν τοσοῦτῳ ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ πληροφορία, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πυρπολήσεως

Ὅντως, κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Σπυριδῶφ, τὸ «Εὐρώπη» ἐκινήθη σχεδὸν ἀμέσως καὶ ὀλίγον μετὰ τὰ μεσάνυκτα ἐπλησίασε τὸν τουρκικὸν στόλον καὶ ἤρχισε νὰ βάλλῃ κατ' αὐτοῦ. Ἀπὸ τὸν κόλπον τοῦ Τσεσμέ ἐδόθη ἀπάντησις, τόσον ἀπὸ τὸν τουρκικὸν στόλον, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ κανόνια τῆς Ξηρᾶς. Ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν τὸ «Εὐρώπη» σθεναρῶς ἔβαλλε καὶ διετήρει τὴν θέσιν του, ἕως ὅτου ἦλθον εἰς βοήθειάν του τὰ πλοῖα «Ροστισλάβ», «Μή μου ἄπτου» καὶ δύο φρεγάται, πού ἐφθασαν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου καὶ ὑφίσταντο τὸν τουρκικὸν κανονιοβολισμόν ἀπὸ Ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξῷ εἶχε πλεύσει εἰς τὸν χώρον τῆς ἐπιθέσεως ὁλόκληρος ὁ ρωσικὸς στόλος καὶ εἶχεν οὕτως ἀναπτύξει περὶ τὴν 2αν πρωινήν ὥραν ἰσχυράν δρᾶσιν, μάλιστα δὲ βομβαρδιστικὴν. Παραλλήλως ὁ Γκρένγκ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς δράσεως τῶν πυρπολικῶν¹. Πρῶτον πυρπολικόν, ὑπὸ τὸν Ρῶσον Ντουγκτέλ, ἐπλευσε ταχέως καὶ προσεπάθησε νὰ καύσῃ ἐν τουρκικόν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἐπιτυχίαν ἐμποδισθὲν ἀπὸ δύο ἄλλα τουρκικά, διὰ τοῦτο ἐκάη ἀσκόπως. Ἀκολούθως ἐκινήθη ὁ Ἄγγλος Μακένζι καὶ «ἐκόλλησε» τὸ πυρπολικόν του εἰς τουρκικὸν πλοῖον. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο ἀναφέρεται ὅτι ἤδη ἐφλέγετο, διότι εἰς αὐτὸ εἶχε μεταδοθῆ τὸ πῦρ ἀπὸ ἄλλο πλοῖον τοῦ τουρκικοῦ στόλου, οὕτω δὲ καὶ τοῦ Μακένζι ἢ ἐπιχείρησις, καίτοι δὲν ὑπῆρξεν ἀνεπιτυχής, ἀπεδείχθη περιττή².

Τρίτος ἐκινήθη ὁ Ἰλίν, Ρῶσος κυβερνήτης πυρπολικοῦ, χαρακτηρισζόμενος ὡς ναυτικὸς ἔμπειρος καὶ γενναῖος. Οὗτος ἐπέτυχε νὰ ἀνατινάξῃ τουρκικὸν πλοῖον. Τέλος ὁ Γκαγκάριν δὲν παρέστη ἀνάγκη ν' ἀναφλέξῃ τὸ πυρπολικόν αὐτοῦ, διότι ἤδη ὁ τουρκικὸς στόλος ἐφλέγετο σχεδὸν ὁλόκληρος³. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὰ προσεγγί-

τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν λιμένα τοῦ Τσεσμέ συνελήφθη ἀπὸ τὴν προθυμίαν τῶν Ἑλλήνων, πού με διάφορα πλοιάριά των ἐπλησίαζον αὐτόν, καὶ ἐλευθέρως ἐπώλουν τρόφιμα, νὰ ὑποκριθοῦν τοὺς περιφερομένους πωλητὰς φρούτων καὶ νὰ μεταβληθοῦν εἰς πυρπολητὰς, πρᾶγμα ὅπερ συνέβη κατὰ τὰ μεσάνυκτα τῆς ἡμέρας ἐκείνης με Μυκονίους ναυτικούς. Δ η μ. Ε ἰ ρ η ν ἰ δ ο υ. Τὰ ἐν Νέα Ἐφέσῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐθνεγεργσίας τοῦ 1821 τραγικά συμβάντα, ἐν Ἀθήναις 1877, σ. 67, ὑποσημειώσεις. Περί Ἑλλήνων καὶ Σέρβων ἀποτελούντων τὰ πληρώματα τῶν (τριῶν) ἐτοιμασθέντων πυρπολικῶν ὁμιλεῖ καὶ ὁ Jurien de la Gravière, σ. 133, πληροφοροῦν ὅτι ταῦτα ὠδήγουν δύο Ἄγγλοι καὶ εἰς Ρῶσος ἀξιωματικοί.

1. Tarle, σσ. 75 - 76. Σάθας, σ. 509.

2. Tarle, σ. 76.

3. Αὐτόθι, σ. 76 (βασικὸς ὁ Tarle πληροφορητής). Ἄλλως πῶς Σάθας, σ. 510. Κοντογιάννης, σ. 203. Α. Κομνηνός - Ὑψηλάντης, σ. 463.

ζοντα εἰς τὸν λιμένα διὰ πολεμικὴν δρᾶσιν ρωσικὰ πυρπολικά οἱ Τούρκοι ἐξελάμβανον ὡς πρόθεσιν τῶν Ρώσων ν' αὐτομολήσουν καὶ νὰ παραδοθοῦν ἐκουσίως, διὰ τοῦτο δὲν ἐπεχείρησαν νὰ τὰ καταβυθίσουν, διότι ἀνέμενον ὅτι θὰ παραδοθοῦν, οὕτω δὲ θὰ εἶχον αὐτοὶ τὴν εὐκαιρίαν νὰ αἰχμαλωτίσουν τὰ πληρώματα καὶ ἐπιδεικτικῶς νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ταῦτα ὠμολόγει αὐτὸς ὁ Χασάν πρὸς τὸν βαρῶνον Tott, μὴ ἀντιλαμβανόμενος ὅτι τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τοῦ Ἰλὶν καὶ τοῦ Μακένζι εἶχον διευκολύνει αὐτοὶ οἱ Τούρκοι διὰ τῆς στάσεώς των καὶ τῆς δειλίας των¹.

Ὡς εἶδομεν ἤδη, μέσα εἰς τὸν στενὸν θαλάσσιον χῶρον τοῦ κόλπου τοῦ Τσεσμέ συνωθεῖτο ἐπικινδύνως ὁ πολυπληθὴς τουρκικὸς στόλος. Σχεδὸν εἰς ἐπαφὴν εὕρισκόμενα τὰ πλοῖα εἰς τὸν περιορισμένον κόλπον ἐκαρφώθησαν εἰς τὰς θέσεις των καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ μὴ δύνανται ν' ἀποσπασθοῦν, ὅταν τὸ ρωσικὸν πῦρ ἐξεσφενδονίζετο ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον καὶ ἐγενικεύετο ἡ ἐξάπλωσις τῆς πυρκαϊᾶς μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα. Ὁ ρωσικὸς στόλος ἐγκαίρως ἀπεσύρθη καὶ ὁ κανονιοβολισμὸς διεκόπη μετὰ τὴν 3ην πρωινήν. Ἄλλ' αἱ ἐκρήξεις ἠκούοντο διαδοχικῶς ἀπὸ τὰ ἀνατινασσόμενα τουρκικὰ πλοῖα. Καὶ οἱ κρότοι ἐγίνοντο τρομακτικώτεροι κάθε φοράν πού τὸ πῦρ μετεδίδετο εἰς τὰς πυριτιδαποθήκας.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τραγικῆς νυκτὸς τὸ παμφάγον πῦρ μεταδιδόμενον κατέτρωγε τὰ τουρκικὰ πλοῖα, ἐκ τῶν συνεχῶν δὲ ἀνατινάξεων ὑψώνοντο πύριναι στήλαι μέχρις οὐρανοῦ. Παραλλήλως ἔλαμπεν ἡ θάλασσα καθ' ἅπασαν αὐτῆς τὴν ἐπιφάνειαν. Ἀπὸ τὰ ἀνατινασσόμενα εἰς τὸν ἀέρα τουρκικὰ πλοῖα ἐξεσφενδονίζοντο φλεγόμενα τεμάχια ὁμοῦ μετ' ἠκρωτηριασμένων ἀνθρωπίνων σωμάτων². Ὁ δαιμόνιος

1. Mémoires du baron de Tott, τ. III, Ἀμστερνταμ 1784, σσ. 23, 38. T a r l e, σ. 76. Κοντογιάννης, σσ. 203, 204.

2. T a r l e, σ. 77. Ὁ σ. πληροφορεῖ στηριζόμενος καὶ εἰς τὸ Ἡμερολόγιον Γκρέυγκ. Σάθας, σ. 510 (ὁ κόλπος τοῦ Τσεσμέ ὁμοίαζε πρὸς πύρινον ποτάμιον. . . Ὁ τουρκικὸς στόλος ἐφαπτόμενος ἐνεκα τῆς στενότητος τοῦ χώρου μετεβλήθη εἰς ἀπέραντον πυρκαϊάν. . .). Κοντογιάννης, σ. 204 (αἱ κραυγαὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἐκ τοῦ πυρὸς τρισμός, ἡ συνεχὴς ἐκπυρσοκρότησις τῶν πυρσβόλων, ὁ βαρυηχὴς κλονισμὸς. . . πάντα ταῦτα καθίστων τὸ θέαμα μεγαλοπρεπές, ἀλλὰ καὶ τραγικόν. Στήλαι πυρὸς ἀνήρχοντο εἰς τὸν οὐρανόν, καθ' ὅσον τὸ πῦρ μετεδίδετο εἰς τὰς πυριτιδαποθήκας τῶν μεγάλων πλοίων καὶ τὰς πυρίνας ταύτας στήλας ἐθεώοντο οἱ Ψαριανοὶ ὑπὲρ τὰ ὄρη τῆς Χίου ὑψουμένης καὶ οἱ Σμυρναῖοι ἄνω τῶν ὀρέων τοῦ Καραβουρνοῦ καὶ ἡ ἀναλαμπὴ ἢ ἐκ τῆς πυρπολήσεως ἦτο τοσαύτη, ὥστε διεκρί-

κρότος, αἱ ἐκκωφαντικαὶ ἐκπυρσοκροτήσεις, αἱ γοεραὶ ἀνθρώπιναὶ κραυγαὶ καὶ ὁ γενικὸς στόνος τῆς νυκτὸς προεκάλουν φρίκην, αὐτὴ ἡ γῆ ἔτρεμε καὶ ἐσειετο ἀπὸ τὰς ἐκρήξεις. Πάντα ταῦτα ἀντιληπτὰ ἐγένοντο ἀπὸ τοὺς Ψαριανοὺς, ἀπὸ τοὺς Χίους καὶ τοὺς Σμυρναίους¹. Τὰ γενόμενα μετεδίδοντο ὡς φοβεροὶ μυκηθμοὶ τῆς γῆς, ἠφαιστειώδεις ἐκρήξεις καὶ συγκλονισμοὶ ἐκ βαθέων, ἐκ θεμελίων σειομένων καὶ ἐκ καταθονίων στεναγμῶν². Παρετείνοντο δὲ τὰ θεάματα, οἱ καπνοὶ ἐκ τῶν ἐκπυρσοκροτήσεων, ἡ συγκέντρωσις τῶν συντριμμάτων καὶ ἡ γενικὴ συμφορὰ μέχρι τῆς 9ης πρωινῆς ὥρας, ὅποτε ἐφαίνετο συμπληρούμενον τὸ ἀπαίσιον ἔργον τῆς καταστροφῆς³.

5. Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ. Θλιβερός, θλιβερώτατος ὑπῆρξεν ὁ ἀπολογισμὸς τῆς ναυμαχίας τοῦ Τσεσμέ. Ἀλέξιος καὶ Θεόδωρος Ὁρλώφ, Ντολγοροούκωφ καὶ Γκρέυγκ μετέβησαν τὴν πρωίαν μὲ πλοιάριον εἰς τὸν τόπον τῆς καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἐνώπιόν των εἶχον φρικτὸν θέαμα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν, τῶν οἰκτρῶς ἠκρωτηριασμένων σωμάτων, τῶν κειμένων ἐν μέσῳ σωροῦ κατεστραμμένων πλοίων καὶ τῶν συντριμμάτων⁴. Ὁ τουρκικὸς στόλος κατεστράφη

νοντο καὶ τὰ ἐλάχιστα εἰς αὐτὰ τὰ βάθη τοῦ λιμένος...). Κωνστ. Νικοδημοῦ, Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν, τ. Α', Ἀθήνησι 1862, σσ. 18 κέξ.

1. Rulhière, III, σσ. 452-453. Choiseul-Gouffier, Voyage, I, σ. 169. Νικοδημοῦ, σ. 20 (τὰς φλόγας τῶν πυρποληθέντων ὀθωμανικῶν πλοίων οἱ Ψαριανοὶ τὰς ἐθεώρουν ἀνωθεν τῶν βουνῶν τῆς Χίου ἡμέρας τινάς, καθὼς διηγούντο εἰς ἡμᾶς οἱ πατέρες μας).

2. Σάθας, σ. 510. Ὁ Rulhière, III, σ. 453, λέγει ὅτι καὶ εἰς Ἀθήνας, ποὺ ἀπέχουν πέραν τῶν 50 λευγῶν, ἰσχυρίζοντο ὅτι ἤκουον τὸν θόρυβον τῶν ἐκρήξεων.

3. Ὁ Tarte, σ. 77, παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν κατασκευὴν τῶν τουρκικῶν πλοίων ἀπεδίδετο ὅτι ἐξηκολούθουν καιόμενα ταῦτα ἐπὶ τόσας ὥρας.

4. Tarte, σ. 77. Προστίθεται ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ ἔδωκεν ἐντολὴν, κατὰ τὴν εἰς τὸ ρωσικὸν ναυτικὸν κρατοῦσαν παράδοσιν, νὰ περισυλλεγοῦν οἱ Τούρκοι τραυματίαι καὶ νὰ παρασχεθῇ πρὸς αὐτοὺς πᾶσα δυνατὴ βοήθεια, ἔτι δὲ ὅτι ἐν συνεχείᾳ ἐδίδετο ἡ ἐλευθερία τῶν εἰς ὄσους Τούρκους ἀνέκτων τὴν υγίειαν των. Καὶ ὁ Rulhière, III, σ. 453, δέχεται ὅτι τὰ ρωσικὰ πλοῖα ἐσώσαν μερικοὺς ἀπὸ τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους, ποὺ ἀνατιναχθέντες εἰς τὸν ἀέρα ἐπέζησαν ἢ ἀποῦ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐνῶ τὰ παράλια ἐκαλύφθησαν ἀπὸ πτώματα. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης Μελέτιος, εἰς τὸ βραχὺ ἀπομνημόνευμά του («Πανδώρα», τ. ΙΑ', 1861, σ. 574), ἀναφέρει ὅτι ἄλλοι ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν πυρρίκαστοι γεγόνασιν, ἄλλοι δὲ ἀπεπνίγησαν γενόμενοι ὑποβρύχιοι, τινὲς δὲ διεσώθησαν ἐπὶ τὴν χερσόνησον διανηχόμενοι.

σχεδόν ολόκληρος διά τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρός ἀπὸ τοῦ ἑνὸς πλοίου εἰς τὸ ἄλλο. Τὸ ἀποτέλεσμα προέκυψε σχεδόν ἀπροσδοκῆτως καὶ αὐτομάτως, κυρίως διὰ τοῦ τρίτου πυρπολικοῦ τοῦ Ρώσου Ἰλίν καὶ μάλιστα διὰ ραγδαίας μεταδόσεως τοῦ πυρός, δι' αὐτοπυρπολήσεως. Ὁ Γκρέυγκ ἠχμαλώτισε 2 τουρκικὰ πλοία. Ἐξ αὐτῶν τὸ ἕν ρυμουλκούμενον δὲν ἐσώθη, διότι εὔρε τὴν τύχην τοῦ φλεγομένου γειτονικοῦ του διὰ μεταδόσεως τοῦ πυρός ἐξ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀποσπωμένων πυρκαϊστων τεμαχίων. Τὸ ἄλλο ἦτο τὸ «Ρόδος», τὸ μόνον σῶον ἀπὸ τὸν πολυάριθμον στόλον τοῦ ἐχθροῦ. Τοῦτο προσετέθη ἤδη εἰς τὸν ρωσικὸν στόλον, μετὰ καὶ τινῶν ἄλλων ἐλαφρῶν τουρκικῶν πλοίων ἀβλαβῶν¹.

Ὁ λιμὴν τοῦ Τσεσμέ εἶχε πληρωθῆ συντριμμάτων καὶ σκελετῶν, τῶν ὀπείων ἢ ὑπαρξίς μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἐπισκεπτῶν τοῦ ἱστορικοῦ χώρου. Τὸ βαρύτερον τίμημα τῆς ναυμαχίας, ἐκτὸς τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ὑπῆρξεν ἡ ἀνθρωπίνη θυσία. Οἱ ἄνδρες πρὸ τῆς φλεγομένης θαλάσσης κατελήφθησαν ἀπὸ ἀπερίγραπτον πανικόν, ἀνίκανοι νὰ προβάλουν σοβαρὰν ἀντίστασιν, ἀκόμη καὶ αὐτοὶ ποὺ εὕρισκοντο ἐπὶ τῶν μὴ καιομένων εἰσέτι πλοίων, ἤδη πρὸ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ πυρός. Βλέποντες τὰ πλοία τῶν νὰ βυθίζονται καὶ πολλὰ νὰ συγκρούονται μεταξύ τῶν ἀπὸ τὰς ἀτάκτους κινήσεις καὶ ἀπὸ τὴν σπασμωδικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, κατελαμβάνοντο ἀπὸ ἀπελπισίαν καὶ ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν, μήπως εὔρουν σωτηρίαν ἀπὸ τὴν πυρκαϊάν. Ἡ γέφυρα τῶν πλοίων εἶχε πληρωθῆ ἀπὸ τοὺς πανικοβλήτους Τούρκους, ποὺ ἐρρίπτοντο κυριολεκτικῶς ὁ εἰς ἐπάνω εἰς τὸν ἄλλον εἰς τὴν ἀπέλπιδα προσπάθειάν τῶν νὰ σωθοῦν. Ἐν τούτοις ὀλίγοι μόνον κατώρθωσαν τελικῶς νὰ φθάσουν σῶοι εἰς τὰς ἀκτὰς. Ὁ Γκρέυγκ ἀναφέρει ὅτι λόγῳ τοῦ μεγάλου πανικοῦ οἱ Τούρκοι, ὄχι μόνον τὰ μὴ καιόμενα πλοία ἐγκατέλειπον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ φρούριον καὶ τὴν κώμην τοῦ Τσεσμέ, ἀφήνοντες εἰς τὴν τύχην τῶν κατοίκους καὶ φρουρὰν². Ἴσως δὲν ἀπέχει τῆς πραγματικότητος ἡ εἶδησις, ὅτι τὰ σωθέντα

1. Tarle, σ. 77. Μελέτιος, σ. 574, κ.ά. Εἰς ἀναφορὰν αὐτοῦ ἀπὸ 29 Ἰουνίου/9 Ἰουλίου 1770 ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ περιελθόντος εἰς χεῖρας τῶν Ρώσων τουρκικοῦ πλοίου «Ρόδος» 60 κανονίων, τοῦ ὁποῦ κυβερνήτης διωρίσθη ὁ Κρούζ (αὐτὸς ὁ Tarle, σ. 71).

2. Tarle, σ. 80. Ὁ Rulhière, III, σσ. 451 - 452, προσθέτει ὅτι ολόκληρος ὁ κόλπος ἔδιδεν ἐντόπωσιν μιᾶς πυρίνης σφαιρίας, οἱ δὲ Τούρκοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον ἐξέλθει εἰς τὴν ξηρὰν.

εἰς τὴν ἐγγὺς παραλίαν πληρώματα τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐσφαξαν πρὸς ἐκδίκησιν ὄσους Ἕλληνας εὗρον, ὅτι ἐλεηλάτησαν καὶ ἔκαυσαν κώμας καὶ χωρία ¹, ἀφοῦ καὶ βεβαιωμένον φαίνεται ὅτι τὸ φρούριον τοῦ Τσεσμέ, ἢ πολίχνη καὶ τὸ τουρκικὸν τζαμί εἶχον τελείως καταστραφῆ ².

Ἀπὸ τοὺς 15.000 Τούρκους, ποὺ μετέσχον εἰς τὴν ναυμαχίαν ἐσώθησαν 4.000 καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τραυματισμένοι ³. Αὐτοὶ μετέδωκαν ὅπωςδὴποτε καὶ τὸν πανικὸν εἰς τὸν πληθυσμὸν τοῦ Τσεσμέ, μετέφερον δὲ καὶ τὸ θλιβερόν ἄγγελμα εἰς τὴν Σμύρνην, ὅπου κατὰ τὸ πλεῖστον, ὡς ἦτο καὶ τὸ φυσικώτερον, κατέφυγον διὰ νὰ εὗρουν ἀσφάλειαν.

Φονικῆ, κατὰ ταῦτα, ὑπῆρξεν ἡ νύξ τῆς 25ης πρὸς τὴν 26ην Ἰουνίου/6 πρὸς 7 Ἰουλίου 1770 εἰς τὰ Μικρασιατικὰ ὕδατα ἐντὸς καὶ πέριξ τοῦ κόλπου τοῦ Τσεσμέ. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ τὰ πτώματα τῶν ἀδόξων πληρωμάτων. Ἐπὶ μακρὸν μετὰ τὰ διαδραματισθέντα εἰς τὸν χῶρον τοῦτον οἱ σωροὶ τῶν κατεστραμμένων πλοίων δὲν εἶχον ἐκλίπει καὶ οἱ Τούρκοι ἠσχολοῦντο ν' ἀνασύρουν ἀπὸ τὸν βυθὸν διάφορα πολεμικὰ ἀντικείμενα πάσης φύσεως. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν βυθισθεῖσαν ρωσικὴν ναυαρχίδα τῆς προηγουμένης ἡμέρας ἀντικείμενα χρήσιμα καὶ μὴ δι' ἐπανειλημμένων προσπαθειῶν ἀνεσύροντο, μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν μάλιστα ἀνεζητοῦντο ὑπολείμματα τοῦ χαμένου θησαυροῦ. Ὄντως δὲ φαίνεται ὅτι ἀνεσύρθησαν νομίσματα διάφορα καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα, ἰδίως σκεύη ἐκκλησιαστικά, εἰκόνες, παράσημα, πολεμικὰ εἶδη, τιμαλφῆ καὶ γενικῶς ἀντικείμενα ἐξ ἐκείνων ποὺ εἶχον προμηθευθῆ καὶ προσέφερον οἱ Ρῶσοι, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ σχεδίου προπαγάνδας ἤδη πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ⁴.

Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ πλοίου «Τρεῖς Ἱεράρχαι» προσφέρει ὕλην

1. Εἰρηνίδης, σσ. 67 - 68, ὑποσημείωσις.

2. Rulhière, III, σσ. 451 - 452.

3. Tarle, σ. 80. Ὁ Κοντογιάννης, σ. 205, στηριζόμενος εἰς ἄλλας πηγὰς περιορίζει εἰς 8 - 9 χιλιάδας τὰς τουρκικὰς ἀπώλειαις.

4. Κοντογιάννης, σσ. 205 - 206, ὑποσ. 7. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι διὰ ποικίλων ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἄλλων συναφῶν εἰδῶν εἶχεν ἐφοδιασθῆ ὁ ρωσικὸς στόλος πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1770, πρὸς προσφορὰν ἐξ ὀνόματος τῆς αὐτοκρατείας εἰς ἑλληνικὰ ἰδρύματα καὶ δι' αὐτῆς πρὸς ἄσκησιν προπαγάνδας χάριν τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος. Γριτσόπουλος, σσ. 43 - 44.

ἀξίαν σπουδῆς ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς φοβερᾶς νυκτός. Εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς παρουσίας ἐξιστορήσεως ἢ παρουσίας τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐν λόγῳ Ἡμερολογίου, διατεταγμένου ἀπὸ τῆς 1ης νυκταρινῆς ὥρας τῆς 25ης Ἰουνίου/6 Ἰουλίου 1770 μέχρι τῆς 10ης πρωινῆς ὥρας τῆς ἐπομένης, κατὰ τὰ ἀκόλουθα¹.

1 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Ἐλαφρὸς ἄνεμος, ὀλίγα σύννεφα, φωτεινὴ σελήνη, λάμποντες ἀστέρες. Τὸ «Εὐρώπη» πλέει πρὸς τὰ τουρκικὰ πλοῖα καὶ ἀρχίζει ἡ ἀνταλλαγὴ κανονιοβολισμῶν. Γενίκευσις τῶν πυρῶν.

2 α ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Ἐκ τῶν ἰδικῶν μας πυρῶν καίεται ἐχθρικὸν πλοῖον. Ἀρᾶσις τῶν πυροπολικῶν καὶ καταστροφὴ ὑπ' αὐτῶν ἐνὸς ἐχθρικοῦ πλοίου. Ἐκρηγξίς 2 τουρκικῶν πλοίων. Καίονται ἐχθρικά πλοῖα καὶ ἐλαφρότερα πλοιάρια.

3 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Πυροπόλησις ἐτέρων 2 τουρκικῶν πλοίων. Ἐπιβιβάζεται ἐπὶ τοῦ πλοίου ὁ κυβερνήτης πυροπολικῶν Ντουγκιτάλ, τραυματισθεὶς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας. Ἐκρηγξίς τουρκικοῦ πλοίου καὶ γενίκευσις τοῦ ἀγῶνος εἰς ὅλον τὸν στόλον. Ἐκρηγξίς ἐτέρων 2 τουρκικῶν πλοίων. Φέρουν εἰς τὸ πλοῖον τὸν πυροβολητὴν πυροπολικῶν Νεστερόβ καὶ τὸν ναύτην τοῦ πλοίου «Τρεῖς Ἱεράρχαι» Γιεγκὸρ Σοκόλωφ τραυματισθέντα. Καίεται ἐχθρικὸν πλησίον τῆς ἀκτῆς εὐρισκόμενον πλοῖον. Ἀναχωροῦν 3 ἐχθρικά πρὸς Β πλοῖα. Στέλλονται ὑφ' ἡμῶν πρὸς κατόπτευσιν καὶ συλλογὴν πληροφοριῶν πλοιάρια. Πλησίον τοῦ φρουρίου εὐρισκόμενον ἐχθρικὸν πλοῖον καίεται.

4 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Ἐκρηγνυται τὸ ἕκτον ἐχθρικὸν πλοῖον ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς ὁ ὑποναύαρχος, τὸ «Εὐρώπη» ἐπιστρέφει ἀπὸ τὸν πλοῦν του εἰς τὸ Τσεσμέ.

5 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Ἐλαφρὸς ἄνεμος, ὀλίγα σύννεφα, ἐκρηγνυται τὸ ἑβδόμον καὶ ὄγδοον τουρκικὸν πλοῖον, μετ' ὀλίγον τὸ ἕνατον καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν πρωινὴν τὸ δέκατον. Αἰχμαλωτίζεται ὑφ' ἡμῶν πλοῖον μὲ 50 κανόνια, 2 ἐλαφρότερα σκάφη, 5 γαλέραι. Τὰ ὑφ' ἡμῶν ἀποσταλέντα πρὸς ἐπίθεσιν πλοῖα ἐπιστρέφουν καὶ ἀγκυροβολοῦν (ἀνταλλαγὴ κανονιοβολισμῶν ὡς φιλικῶν χαιρετισμῶν μὲ τὰ λοιπὰ ρωσικὰ πλοῖα καὶ ἐπίσκεψις τοῦ διοικητοῦ εἰς τὸ πλοῖον).

6 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Ἐκρηγξίς ἐνδεκάτου ἐχθρικοῦ πλοίου.

7 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Σέγκλησις συμβουλίον ἀξιωματικῶν. Ἐκ-

1. Tarle, σσ. 78 - 80.

ρηξίς τοῦ δωδεκάτου καὶ δεκάτου τρίτου τουρκικοῦ πλοίου. Ἐκοηξίς τοῦ δεκάτου τετάρτου τουρκικοῦ πλοίου.

8 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Ἐκοηξίς τοῦ δεκάτου πέμπτου τουρκικοῦ πλοίου καὶ σύγχρονος ἔκοηξίς τοῦ εἰς τὸν λιμένα μικροῦ ρωσικοῦ πλοίου, σταλέντος μὲ 2 γαλέρας εἰς τὴν ἐχθρικήν ἀκτὴν, ὅπου ἡ τουρκικὴ πρροβολαρχία, μὲ ἓνα ἀκτισνταγματάσχη, δύο ταγματάσχας, 50 γρεναδιέ-ρους καὶ μουσκετοφόρους, ὅλους τεταγμένους πρὸς φύλαξιν τοῦ φρουρίου.

10 η ὥ ρ α π ρ ω ι ν ῆ. Μέγα ἐχθρικὸν καὶ ἕτερον μικρὸν τουρ-κικὸν πλοῖον ἐκοηγγνεται.

Ἀπὸ τουρκικῆς πλευρᾶς δὲν γνωρίζομεν σοβαρὰ πράγματα διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ναυμαχίας. Φυσικὸν ἦτο νὰ μὴ ὑπῆρξαν λεπτομερῶς πληροφορημένοι αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ περὶ τῆς ἐπελθούσης συμφορᾶς. Ὁ χρησιμοποιοῦν τουρκικὰ ἔγγραφα Vassif effendi εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ρωσο-τουρκικοῦ πολέμου 1769 - 1774 εἶναι πολὺ πενιχρὸς εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, περιοριζόμενος ν' ἀναφέρῃ ἀσαφῆ στοιχεῖα μόνον καὶ νὰ δώσῃ ὠχροτάτην εἰκόνα τῶν συμβάντων. Λέγει λοιπὸν οὗτος ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος εἰσῆλθεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Τσεσμέ, ὅπου εὕρισκετο καὶ ὁ ρωσικὸς στόλος, καταλαμβάνων ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ λιμένος καὶ ἤρχισαν οἱ κανονιοβολισμοί. Συγγέων ὁ Τοῦρκος συγγραφεὺς τὰ γεγονότα τῶν δύο ἡμερῶν ὁμιλεῖ περὶ προσπαθείας τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος ν' ἀποκρούσῃ τὸν ἐπιτιθέμενον μὲ πλήρη ἐκρηκτικῶν ὑλικῶν πυρπολικά ἐχθρόν, ἀλλὰ τὸ πῦρ μετεδόθη εἰς τινὰ τουρκικὰ σκάφη, πρὸς βοήθειαν τῶν ὁποίων ἔσπευσαν ἄλλα, τὰ ὅποια ὁμως ἐκυκλώθησαν ἀπὸ τὰς φλόγας καὶ ἐκάησαν. Ὁ Vassif effendi ὁμολογεῖ ἐν συνεχείᾳ ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν τουρ-κικῶν πλοίων εὕρισκόμεναι δυνάμεις ἀνευ μάχης διεπεραιώθησαν εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Σμύρνης καὶ ἀλλαχοῦ, χωρὶς δὲ νὰ παρέχῃ στοιχεῖα τῶν ἀπωλειῶν προσθέτει ὅτι ὁ καπετὰν πασᾶς καὶ ὁ Τζεζαερλή Χασάν βέης ἐτραυματίσθησαν, ἐνῶ δὲν ἐπέζησαν ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχίδος Ἀλῆς καὶ οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοί, ἀποπειραθέντες νὰ σωθοῦν διὰ κο-λυμβήσεως. Ὅπως δὲ ἔνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διαπίστῶσις τοῦ Vassif effendi ὅτι βαθυτάτη καὶ πολὺ ὀδυνηρὰ ὑπῆρξεν ἡ προκλη-θεῖσα ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐντύπωσις εἰς τὸν μουσουλμανικὸν κό-σμον καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν, πού ἐξεπλάγη ἀπὸ τὸ συμβάν, προφανῶς διότι ἐθεώρησεν αὐτὸ ἀπροσδόκητον¹.

1. Vassif effendi, Précis historique de la guerre des Turcs contre les
ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ ΟΑ'

Ἐξ ἄλλου γνωρίζομεν ὀλίγα τινὰ σχετικά καὶ χαρακτηριστικὰ ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ Ρεμισὴ ἐφέντη. Οὗτος ἀναφέρει ὅτι ἐστάλησαν ἀπὸ τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν διὰ τοῦ Γιβραλτάρ εἰς τὸ Αἶγαϊον ρωσικὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ τινὰ ἀγγλικὰ καὶ ἄλλα ἐκμισθωθέντα ὑπὸ τῶν Ρώσων, κομίζοντα ἀγῆματα καὶ προμηθείας. Περὶ αὐτῶν ἐπιστεύετο ὅτι ἦσαν σκάφη παλαιά, ποὺ δὲν εἶχον ἄλλοτε πλεύσει εἰς Αἶγαϊον καὶ θὰ διελύοντο κατὰ τὴν πρώτην θύελλαν, ἀφοῦ τὰ πληρώματά των ἠγνόουν καὶ τὰς ἰδιομορφίας καὶ τὰ ρεύματα τῆς θαλάσσης. Πλὴν ὁμως — συνεχίζει ὁ Τούρκος ὑπουργὸς — ἡ μοῖρα καὶ οἱ ἄνεμοι ἠνύνησαν τὸν ἄλλως ἀνάξιον ρωσικὸν στόλον καὶ εἰς τὴν ναυμαχίαν τοῦ Τσεσμὲ κατεστράφη ὁ ὑπέροχος τουρκικὸς, συντελοῦσης καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ποὺ ἐξέσπασεν εἰς Συρίαν καὶ Αἴγυπτον καὶ ὑπὸ τὸν ἀποκλεισμόν τῶν στενῶν τῶν Δαρδανελλίων, ὥστε νὰ μὴ ἦμπορῆ νὰ ἐξέρχεται κανέν τουρκικὸν πλοῖον. Τέλος τὸ γεγονός χαρακτηρίζεται ὡς ἐξαιρετικὸν καὶ θεωρεῖται ἀπ' ἐκεῖνα, ποὺ μόνον ἀνὰ 300 ἔτη συμβαίνουν ¹.

Περὶ ἐλληνικῆς συμβολῆς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Τσεσμὲ δὲν γίνεται λόγος σοβαρὸς ἀπὸ τοὺς ἐρευνητάς. Ὁ Σάθας παρεμπιπτόντως ἀναφέρει περὶ συμμετοχῆς Ἑλλήνων πυρπολιστῶν καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Παναγιώτου Ἀλεξοπούλου ². Διὰ τὴν παρουσίαν καὶ ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῶν Μυκονίων πρὸ πάντων εἰς τὴν ναυμαχίαν, ὅπως καὶ τὴν δωρεὰν προσφορὰν ἐλληνικῶν πλοιαρίων — ἑπτανησιακῶν, σφακιανῶν, ψαριανῶν, ὑδραϊκῶν — νὰ ὑπηρετήσουν τοὺς Ρώσους, ὑπάρχουν διεσταυρωμένα πληροφοροῖα ³. Γενικῶς λοιπὸν πιστεύεται

Russes depuis l'année 1769 jusqu'à l'année 1774... , Παρίσιοι 1822, σ. 98. Ὁ Targie, σ. 82, μεταφέρει τοὺς λόγους τοῦ Τούρκου ἱστοριογράφου παραλαμβάνων ἐκ συναγωγῆς ἱστοριῶν καὶ περιγραφῶν, ἀφορωσῶν ρωσικὰ συμβάντα, τ. VII, Μόσχα 1837, σσ. 117-118. Ἐὰς προστεθῆ, ὡς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐντύπωσιν, ἡ βραχεῖα εἰδήσις τοῦ Κομνηνοῦ - Ὑψηλάντου, σ. 463, καθ' ἣν προεκλήθη φόβος πανικὸς εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ σουλτάν Μουσταφᾶς διώρισε τὸν Φραντζέζον Τὸτ νὰ ὀχυρώσῃ τὰ εἰς τὸ στόμιον τοῦ Ἑλλησπόντου κάστρα καὶ ν' ἀνεγείρῃ καὶ ἄλλα ὀχυρώματα, διὰ νὰ μὴ δυνηθῆ ὁ ρωσικὸς στόλος νὰ φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν.

1. Targie, σ. 83. Ὁ σ. παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Ἀνατολιστὴν Σεγκόβσκυ, Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Ρεμισὴ ἐφέντη, ὀθωμανοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, περὶ τοῦ ἑπταετοῦς πολέμου μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας, 1854, σσ. 75-76.

2. Σάθας, σ. 511, ὑποσ. 1.

3. Ὁ Εἰρηνίδης, σσ. 67-68, ὑποσ., ἀναφέρει ρητῶς ὅτι ἐκ τῶν Αἰγαίου

ὅτι εἰς τὰ πυρπολικά τὰ πληρώματα ἀπετελοῦντο ἀπὸ Νησιώτας. Τοῦτο ἐν μέρει πιστοῦται καὶ ἀπὸ τὴν ὑποβληθεῖσαν τὴν 28 Ἰουνίου 1770 (π.ήμ.) ἀναφορὰν τοῦ Ὀρλώφ πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Αἰκατερίνην, ὅπου σαφῶς ἀναφέρεται ὅτι τὴν μεσημβρίαν τῆς 25ης Ἰουνίου ἦσαν ἔτοιμα τὰ πυρπολικά, τῶν ὁποίων ἡ ταχεῖα κατασκευὴ ἀπεφασίσθη καὶ δὴ ἀφοῦ «προσετάχθησαν αἱ ἑλληνικαὶ λέμβοι νὰ ἐτοιμάσουν ὅσον τάχιστα»¹. Ὅπως δὴποτε, καίτοι ὁ Tarle, ἐξ ἀγνοίας βεβαίως, δὲν ὁμιλεῖ συγκεκριμένως περὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἑλλήνων, ὀφειλομένον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ πληρώματα τῶν πυρπολικῶν ἀπετελοῦντο ἀπὸ Ἑλλήνας ἐμπείρους καὶ Σέρβους².

Ὅτι ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν τουρκικῶν πλοίων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Τσεσμέ οἱ Ἕλληνες ἐδοκίμασαν ἱκανοποίησιν εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως. Καὶ ἡ εἶδησις μετεδόθη ἀμέσως καὶ εὐρέως. Εἰς τὴν Πελοπόννησον βεβαίως διεπράττοντο αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὄργια εἰς βῆρος τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος ἐβύθιζεν εἰς πένθος βαρὺ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ πυρπόλησις τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἦτο μία ἀνταπόδοσις διὰ τὰ δεινὰ ποῦ διεπράχθησαν εἰς βῆρος τῶν Πελοποννησίων, ἀλλὰ καὶ ὅσων δυστυχῶς ἔμελλον νὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δεκαετίας. Ὅπως δὴποτε ἡ ἀπήχησις τοῦ ρωσικοῦ κατορθώματος εἰς τὸν Τσεσμέν ὑπῆρξε λίαν εὐμενῆς διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ τοὺς ἐγγύτερον πρὸς τὸ γεγονὸς κειμένους καὶ ἐν μέρει συντελεστάς αὐτοῦ. Μαρτύριον τούτου εἶναι ἡ εἶδησις, ὅτι αὐτοσχέδιος ρίμα, κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἐπιζῶντος γέροντος, ἐφέρετο εἰς τὸ στόμα τῶν κατοίκων τῶν νήσων εὐθὺς μετὰ τὰ συμβάντα. Τὸ ἕσμάτιον τοῦτο, ὡς ἀναφέρεται, συνετέθη ἀπὸ τὰ πληρώματα τοῦ ρωσικοῦ στόλου ἑλληνιστί καὶ ἐτραγουδεῖτο τότε ὑπ' αὐτῶν εἰς ἔπαινον τοῦ τολμήματος τῶν Μυκονίων, μάλιστα δὲ κατεγράφη ἀπὸ τὸν εἰς Νέα Ἐφεσον διαμένοντα ἑλληνο-

πελαγιτῶν Μυκόνιοι ἦσαν οἱ πρῶτοι ποὺ ἤναψαν τὸ πῦρ εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον εἰς Τσεσμέ, τοῦτο δὲ ἤκουσεν οὗτος παῖς ἀπὸ αὐτόπτην γέροντα Σάμιον, τὸν Νικόλαον Καραμανόλην, ποὺ ἀνῆκεν εἰς τὰ πληρώματα τοῦ ρωσικοῦ στόλου. Συναφῶς βλ. Νικοδημου, σσ. 18 - 19. Μιαούλην, σ. 20. Κοντογιάννην, σσ. 210 - 211 λεπτομερέστερον.

1. Κ. Στεφάνου, σ. 209. Κοντογιάννης, σ. 211.

2. Jurien de la Gravière, I, σ. 133. Ὁ Ruffiége, III, σ. 451, ἀναφέρει ὅτι τὰ πυρπολικά ὠδηγοῦντο ἀπὸ Ἄγγλους ἀξιωματικούς, τὸ δὲ πλήρωμα τοῦ πρώτου ἀπετελεῖτο ἀπὸ Σκλαβόνους καὶ Ἑλλήνας (par les Esclavons et les Grecs).

διδάσκαλον βραδύτερον Δημήτριον Γαρουφαλιάν, καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ γέροντος ¹.

Ἐν τούτοις ἔχομεν παρά λογίου τινός ἀγνώστου στιχουργοῦ γενομένην ἔμμετρον περιγραφὴν τῶν γεγονότων τοῦ Τσεσμέ, ὅπως καὶ εἰς τὴν πρὸ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Πελοποννήσου γενομένην περιορισμένης ἐκτάσεως ναυμαχίαν τοῦ Ναυπλίου ὁμοίως σύντομος ἄλλη ἀπεριτεχνός ὑπάρχει στιχουργία ². Ἐλαχίστη εἶναι ἡ φιλολογικὴ ἀξία τοῦ περὶ Τσεσμέ στιχουργήματος. Ἐχει συντεθῆ τοῦτο εἰς κανονικοὺς ὀκτασυλλάβους ἰαμβικοὺς στίχους ὁμοιοκαταληκτοὺς, καίτοι παρεμβάλλονται καὶ ἄλλοι τινές ἐντελῶς ἄκομφοι καὶ ἀμελεῖς. Ἡ ἱστορικὴ ὅμως ἀξία τοῦ στιχουργήματος δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνεύσημασίας. Ἄν ὑπάρχη σχέσις τις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος στιχουργήματος πρὸς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἄσματιον, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν μετ' ἀσφαλείας. Ὁ στιχουργὸς ἐν τούτοις, καίτοι δὲν καταγίνεται λεπτομερῶς εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν γεγονότων, γνωρίζει ὅμως σταθερῶς αὐτά, πιθανῶς ὑπῆρξεν αὐτόπτης καὶ ἀπεικονίζει τὸν προκληθέντα ἐνθουσιασμόν ³. Δυνάμεθα νὰ σταχυολογήσωμεν στίχους τινὰς ἐκ τῶν 120 ὄλων, παρακολουθοῦντες τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀγνώστου στιχουργοῦ.

*Μὲ πόθον θέλω ν' ἀρχενῶ
διὰ τὴν ἀρμάδα νὰ σᾶς πῶ.
Τὸ πῶς νὰ φύγῃ δὲν μπορεῖ
καὶ κἀνκε σὰν τὸ κερί
ἀνάμεσα Χιὸ καὶ Τζεσμέ*

*εἶχαν τὸν ἀνατελμέ,
νὰ ἰδοῦν πῶς θέλα προῖξουν
καὶ ποῦ νὰ πᾶν ν' ἀράξουν.
Ὁ ἄλμιράντες ⁴ καὶ Ὁρλώφ
εἶν' ἀρασμένοι στὸ Τριὸ*

1. Εἰρηνίδης, σ. 68, ὑποσ. Δὲν παρεδόθη τὸ ἔμμετρον τοῦτο, καίτοι θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρον νὰ ἐγνωρίζομεν τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποιον ὕμνεϊτο τὸ κατόρθωμα καὶ τὴν ἐν γένει ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Κ ο ν τ ο γ ι ἄ ν ν η ς, σ. 210, ἀναφέρει μὲν καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ Εἰρηνίδου τὴν σχετικὴν εἰδησιν («ἐπόλλιον ἦδετο μετὰ ταῦτα εἰς ἔπαινον τοῦ τολμήματος κατὰ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας»), δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐνήργησε σχετικὴν ἐρευναν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἁσματίου.

2. Γριτσόπουλος, σ. 114 - 115.

3. Ἀκ. Βακαλοπούλου, Αἰ ἐν ἔτει 1770 ναυμαχίαι μετὰ τοῦ ρωσικοῦ καὶ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὴν λαϊκὴν μας ποιήσιν, «Ἑλληνικά», τ. ΙΑ' (1939), σσ. 108 κέξ., διὰ τὸ στιχούργημα εἰς Τσεσμέν αὐτόθι σχετικαὶ παρατηρήσεις, τὸ κείμενον, σσ. 113 - 114.

4. Νοεῖται ὁ Σπυριδῶφ. Τοῦτον, ὡς φαίνεται καὶ περαιτέρω, θεωρεῖ ὁ Ὁρλώφ ὡς τὸν ἀμεσώτερον καὶ ἐγκυρότερον συνεργάτην του. Δι' ὃ τὸνίζεται ἐν συνεχείᾳ

μέ ὄλην τὴν ἀρμάδα
 κάνουνσι μὰ βδομάδα,
 ρωτοῦν νὰ μάθουν διὰ τ' αὐτὸν,
 ποῦ 'ν' ἡ ἀρμάδα τῶν Τούρκων.
 Ἐπῆραν τὸ χαμπέρι,
 ποῦ βρῖσκειτ' ἀραμένη,
 στὸ μέρος τὸ Ἀνατολικόν
 εἰν' ἡ ἀρμάδα τῶν Τούρκων...
 Τετράδη ἦτον βραδυνιά,
 ποῦ ἐσηκῶσαν τὰ πανιά,
 τὴν Πέμπτη τοῦ Προδρόμου¹
 κοντὰ στὴ Χιὸ ζυγώνου,
 μονάχος τοῦ πηγαίνει²,

καεῖν δὲν ἀναμέτει.
 Στὸν Τζεσμὲ ἀνάμεσα
 εἶθε τὸν καπετὰν πασιᾶ
 με ὄλην τὴν ἀρμάδα
 κ' ἔστεκ' ἀράδ' ἀράδα
 τριανταδύ ἦτον σωστά³
 κι ὁ καπετὰν πασιᾶς μπροστά
 κι ὁ ἀλμιράντες μοναχός
 στὴ μέση μπαίνει ὡσὰν αὐτός,
 ἀρχίζει καὶ μανίζει
 κι ἀνθρώπους διορίζει...
 μπόμπες, κανόνια ἀρχινᾷ,
 δὲν στέκεται παντοτινά...⁴

Ἄλλ' ὁ Σπυριδῶφ ἔδωκε τὸ σύνθημα διὰ κανονιοβολισμῶν καὶ ἡ ναυμαχία ἤρχισε χωρὶς νὰ σταματᾷ. Τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐδέχοντο σφοδρὸν πῦρ. Ὁ Σπυριδῶφ «στὴν πρώτη μπαταρία σακάτενε δυὸ - τρία» ἐχθρικὰ πλοῖα, συνεχίσθη δὲ ὁ κανονιοβολισμὸς καὶ ἐνῶ προωθεῖτο τὸ πλοῖον τοῦ Σπυριδῶφ, «ἦταν κόντρα ὁ καιρός», ἐπλησίασε δὲ πλέον «ἡ ἄλλη ἀρμάδα» καὶ δὴ

τῆς Μοσχοβιᾶς ἡ ἀρμάδα
 ἐστάθ' ἀράδ' ἀράδα,

τὸν τούρκικον τὸν ντουναμᾶ¹
 νὰ τότε κάψη πολεμᾶ...⁵.

Ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ καλεῖ εἰς ἰδιαίτεραν συνομιλίαν τὸν Σπυριδῶφ, διὰ ν' ἀνταλλάξουν σκέψεις, ἐνῶ ἡ νύξ ἐπῆρχετο. Ζητεῖ τὴν γνώμην τοῦ πρώτου τοῦ καπετάνιου, ὡς ἀποκαλεῖ τὸν Σπυριδῶφ καὶ ἐνῶ ἀπομονωμένοι οἱ δύο οὔτοι συνομιλοῦν, κατὰ τὸν στιχουργόν, «στέκοντ' ὀμπρὸς στὴν Παναγιὰ καὶ κάνουνσι παρακαλιά». Καὶ ἐν συνεχείᾳ :

ὅτι, ὅταν ἐπληροφορήθησαν οἱ Ρῶσοι ποῦ εὑρίσκετο ὁ τουρκικὸς στόλος, ὁ Ὁρλώφ κολακεύων τὸν Σπυριδῶφ ἀπῆτει παρ' αὐτοῦ «τὴν φλότα τῆς Μοσχοβιᾶς, τώρα νὰ τὴν τιμήσῃ, τὸν Τούρκο νὰ νικήσῃ», ὁ δὲ Σπυριδῶφ διεβεβαίωσε μεθ' ὄρκου τοῦτο.

1. Νοεῖται ἡ 24ῃ Ἰουνίου (π. ἡμ.), ἡμέρα ἑορτῆς τοῦ γενεθλίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ (τοῦ Κλήδωνα, ἄλλως τοῦ Ρηγανᾶ).

2. Πρόκειται περὶ τοῦ Σπυριδῶφ.

3. Τὸ ἄθροισμα νοεῖται μικρῶν καὶ μεγάλων πλοίων τοῦ στόλου.

4. Τὸν στόλον (λ. τουρκικῆ. Βακαλόπουλος, σ. 114, ὑποσ. 2).

5. Προσπαθεῖ.

Στὰ μεσάνυχτα παρ' ἔμπρὸς
 πόλεμος στάθη ξαφνικός,
 δνὸ καπετὰν πασάδες,
 π' ὄριζαν τὶς ἀσμάδες·
 οἱ Τοῦρκοι ἐφώναζαν «ἀλλῶ»
 κι ὁ ἀλμιράντες πολεμᾷ
 τὴν μπαταριά τὰ σπύση,
 κοντὰ νὰ τὰ πλάκωσῃ.

Κι ὅταν τὰ πλάκωσε κοντὰ,
 ἀσγίζει μὲ πολλὴ φορτιά,
 πυριέλες καὶ κανόνια,
 ἐπιπταν σὰν τὰ χιόνια.
 Κι ἄλλη τοῦ δευτερώνει,
 τὸ χέρι του λαβώνει
 φονάζει κ' ἔρχεται ὁ γιατρός,
 δὲν ξέρει τί νὰ πῆ κι αὐτός. . .

Ὁ Χασάν κινδυνεύων νὰ χάσῃ τὸ χέρι του, ἤσθάνετο ἐντροπὴν εἰς τὴν Πύλην. Διὰ τοῦτο μετανοῶν, ποὺ ἐπέμενε ν' ἀναμετρηθῆ μὲ τὸν ρωσικὸν στόλον, ἐκφράζεται διὰ τοιούτων ἐπιγραμματικῶν λόγων, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὴν κατακλείδα τοῦ στιχουργήματος :

Κάλλιο νὰ μέσα στὴν Φραγκιά καὶ νὰ μὴ βάλω χέρα
 νὰ βάλω φράγκικα βρακιά εἰς ρουσικὴ μπατιέρα.

Μὴ ἔχοντες ἄλλα κριτήρια, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ βασισθῶμεν, βλέποντες ὁμῶς ὅτι φιλορρωσικὸν πνεῦμα ἀποπνέει τὸ στιχοῦργημα τοῦτο καὶ πιθανώτατα προέρχεται ἀπὸ τὸ ρωσικὸν περιβάλλον, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ ὑπὸ Εἰρηνίδου ἀναφερομένου ἄσματίου, τοσοῦτω μᾶλλον ἐφ' ὅσον καὶ ἐκεῖνο τὸ στιχοῦργημα ἀπὸ τὰ πληρώματα τοῦ ρωσικοῦ στόλου προήρχετο καὶ χάριν ἐξυμνήσεως τοῦ ρωσικοῦ κατορθώματος συνετέθη βασικῶς.

6. ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΑΡΔΑΝΕΛΛΙΩΝ. Ἡ εἶδησις τῆς καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμέν διεδόθη μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα, ἀσυνήθη διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἰς ὅλην τὴν τουρκικὴν Ἀνατολήν, παρατηρεῖ ὁ Tarle, καὶ ὡς ἦτο φυσικὸν καὶ οἱ Ἕλληνες, ποὺ προηγουμένως ἐδίσταζον καὶ ἀπέφευγον πᾶσαν στενὴν μὲ τοὺς Ρώσους ἐπαφήν, ἤδη ἔσπευδον νὰ συνδεθοῦν μὲ τοὺς νικητὰς καὶ ἀναπτύσσοντες ἐπαναστατικὴν κίνησιν προσήρχοντο εἰς αὐτοὺς ἐξ ὄλων σχεδὸν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ζητοῦντες νὰ ὑπαχθοῦν ὑπὸ τὴν σημαίαν τῶν νέων κυριάρχων, τοσοῦτω μᾶλλον ἐφ' ὅσον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ἀσήμαντοι ἦσαν αἱ τουρκικαὶ φρουραὶ καὶ ἐπομένως ἡ ἐγκατάστασις τῶν νικητῶν τοῦ Τσεσμέ εὐκολωτάτη¹. Ἄν οἱ Ἕλληνες τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, δοκιμάσαντες

1. Tarle, σ. 84.

εὐχάριστον ἐκπληξιν ἐκ τῆς συμφορᾶς τῶν Τούρκων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Τσεσμέ ἔσπευδον νὰ συγχαροῦν τοὺς νικητὰς καὶ νὰ ζητήσουν δι' ἀντιπροσωπειῶν πρὸς τὸν Ὁρλώφ συνεργασίαν καὶ συμμαχίαν, μέγας ἦτο ὁ τρόμος τῶν Τούρκων ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐτρεμον, γράφει ὁ Rulhière, μήπως ὁ ρωσικὸς στόλος διέλθῃ τὰ Δαρδανέλλια καὶ φθάσῃ μὲχρι τῆς πρωτεύουσας πυρπολήσῃ αὐτὴν καὶ ἐπιβάλλῃ συνθηκολόγησιν ὑπὸ τοὺς τοίχους τοῦ σεραγίου¹. Ἦτο δὲ πράγματι καὶ τοῦ Ὁρλώφ καὶ τῶν συνεργατῶν του ἐπιθυμία νὰ ὀδηγηθῇ ὁ ρωσικὸς στόλος μὲχρι Δαρδανελλίων, δι' ὃ ἐστάλη ὁ Ἐλφινστον, ὑπὸ βόρειον εὐνοϊκὸν ἄνεμον, εἰς Τένεδον, ὅπου ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ὑπεδέχθη τὸν ρωσικὸν στόλον ἐνθουσιωδῶς, ἐνῶ ὁ Σπυριδῶφ κατηθύνθη εἰς Λῆμνον καὶ κατέλαβεν εὐχερῶς τὴν νῆσον, ἤρχισε δὲ τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκλείσθη ἡ τουρκικὴ φρουρά.

Ὁ Ἐλφινστον εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὴν αὐτοκράτειραν Αἰκατερίνην ὅτι ὁ παρῶν ρωσο-τουρκικὸς πόλεμος θὰ ἐτερματίζετο μὲ τὴν ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐπολιόρκησε τὰ Δαρδανέλλια². Ἄλλ' ἦτο εἰς αὐτὸν ἀπαραίτητος ἡ συνεργασία τοῦ Σπυριδῶφ, ὁ ὁποῖος ὅμως ἦτο ἀπησυχολημένος εἰς Λῆμνον. Καὶ παρά τὸν πανικὸν τῶν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Τούρκων καὶ τὸν φόβον ἀπειλουμένου λιμοῦ³, οὐδὲν ἐνταῦθα ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα προέκυψεν. Ἐνδιαφέρει ὅμως νὰ πλησιάσωμεν τὰ γεγονότα καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὰ ὀπισθεν αὐτῶν.

Ὁρθῶς θέτει τὸ δημιουργηθὲν πρόβλημα ὁ βαρὼνος Tott. Τὴν Κωνσταντινούπολιν, λέγει, ἠπειλεῖ πείνα κοντὰ εἰς τὸν πανικὸν καὶ τὴν κατάπληξιν, ποὺ ἠκολούθησαν τὴν ἀναγγελίαν τῆς καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἄν τὸ Αἶγαϊον παρέμενεν ὑπὸ τὸν ρωσικὸν ἔλεγχον, θὰ ἠμποδίζετο ὁ ἀνεφοδιασμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ ἐχθρὸς θὰ ἠδύνατο ν' ἀξιῶσῃ μίαν ἄνευ ὄρων παράδοσιν καὶ ὡς παρατηρεῖ ὁ Rulhière, συνθηκολόγησιν κάτω ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ σεραγίου¹. Συναφῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Tarle διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ ὅτι ὁ μὲν στρατὸς ἐπρομηθεύετο τὰ τρόφιμα ἀπὸ

1. Rulhière, III, σ. 453.

2. Tarle, σ. 84. Rulhière, III, σ. 453 - 454.

3. Tarle, σ. 85. Ὁ σ. στηρίζεται κυριώτατα εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ βαρὼνου Tott.

4. Rulhière, III, σσ. 453 - 454. Mémoires du baron de Tott, II, σσ. 30 κέξ.

τάς ἀκτὰς τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ τὸ βόρειον τμήμα τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, ὃ δὲ στόλος ἐτρέφετο ἀπὸ τὸ Αἶγαϊον καὶ τὴν Συρίαν, ὅπου ὅμως εἶχεν ἐκσπάσει μακρὰ ἐπανάστασις, ἡ δὲ Σμύρνη, ὅπου ἔφθανον ἐκ Συρίας τὰ τρόφιμα καὶ διὰ θαλάσσης μετεφέροντο εἰς τὴν Πόλιν, εἶχεν ἀποκοπῆ ἀπὸ τὸν ρωσικὸν στόλον¹. Ὅντως δὲ τὸ Αἶγαϊον, μετὰ τὰ γεγονότα εἰς τὸ στενὸν τοῦ Τσεσμέ, εἶχε κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμήμα του καταληφθῆ ἀπὸ τοὺς Ρώσους καὶ ἀποκοπῆ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπομένως ὁ ἀποκλεισμός τῶν Δαρδανελλίων ἠπειλεῖ τὴν Πόλιν μὲ λιμὸν, τοσοῦτον μᾶλλον ἀφοῦ αἱ πρὸς Κωνσταντινούπολιν ἀγούσαι ὁδοὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας δὲν ἦσαν καλαί.

Πρὸ τῶν κινδύνων τούτων, ἀναφέρει ὁ βαρὼνος Tott, ὁ σουλτάνος ἀπεφάσισε ν' ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν ἐν λευκῷ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Στενῶν, ἐνῶ δὲ τοῦ ἐχρειάζετο ἀντιμετώπισις τοῦ θέματος μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ταχύτητα, ὁ Ρεῖς ἐφέντης τὸν προσεκάλει εἰς συνεργασίαν καὶ τὸν ἐπίεξε μάλιστα διὰ νὰ συσκεφθοῦν ἀπὸ κοινοῦ διὰ τὰ μέτρα ποῦ ἐθεώρει ἀπαραίτητα. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως τῶν Τούρκων κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν ἦτο ὅτι ἔκαμνον δημοσίας προσευχάς, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μέτρων τοῦ Tott². Ἀλλὰ φυσικὸν ἦτο ἡ τοιαύτη κατάστασις νὰ ἐπηρεάξῃ καὶ τοὺς ξένους κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτω π.χ. ἡ γαλλικὴ πρεσβεία ἠτοίμαζε μεγάλην δεξίωσιν μὲ πυροτεχνήματα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τοῦ βασιλέως καὶ ἐνῶ ἀνεμένετο ὡς μέγα κοσμικὸν γεγονός τοῦτο, μόλις ἐγνώσθη ἡ καταστροφὴ εἰς τὸν Τσεσμέ αἱ προετοιμασίαι διεκόπησαν καὶ μὲ τὸν ἐπικρατήσαντα πανικὸν οὐδὲ σκέψις ἐγίνετο περὶ τῆς ἑορτῆς πλέον.

Εἰς τὰ Στενά ἡ κατάστασις, λέγει ὁ Tott, δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ, διότι τὰ φρούρια ἦσαν ἀνεπαρκῶς ἐξοπλισμένα, μία δὲ μετρία ἐπιχειρήσις μὲ τὴν συμμαχίαν τοῦ πνεόντος εὐνοϊκοῦ ἀνέμου, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ρωσικὸς στόλος θά ἐκρατεῖτο εἰς τὸ στόμιον τῶν Στενῶν, θά εἶχεν εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα, διότι οἱ Τούρκοι δὲν θά εἶχον τὴν δυνατότητα ν' ἀντιτάξουν σοβαρὰν ἄμυναν³. Ὁ ναύαρχος Ἐλφινστον ἐπόλιόρκησε τὰ Δαρδανέλλια ἄνευ διαταγῆς τοῦ Ὁρλώφ καὶ χωρὶς συνενόησιν μὲ τὸν Σπυριδῶφ, ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Tarle, ἐγκατέλειψε τὸν εἰς Δαρδανέλλια ρωσικὸν στόλον καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Ἀἴμνον

1. Tarle, σ. 86.

2. Mémoires du baron de Tott, II, σσ. 31 κέξ.

3. Αὐτόθι, σσ. 38 - 39.

μέ τὸ πλοῖον «Σβιατοσλάβ», πρὸς συνάντησιν τοῦ Σπυριδῶφ, ἡ δὲ αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη ἐχαρκτήρισε τὴν πράξιν ὡς ἐνέργειαν τρελοῦ¹. Ὁ Rulhière παρουσιάζει τὸν Ἐλφινστον ἐπιμένοντα νὰ ἐνεργήσῃ ἐπωφελοῦμενος ἀπὸ τὸν ἐπικρατοῦντα εἰς Κωνσταντινούπολιν τρόπον, ὥστε νὰ τελειώσῃ ἐπιτυχῶς καὶ ὀριστικῶς τὸν πόλεμον, ἀποδίδει δὲ τὴν ἀπώλειαν τῆς εὐκαιρίας εἰς σφοδρὰν διαφωνίαν Ἐλφινστον - Ὁρλώφ². Συγκεκριμένως ὁ Ὁρλώφ χαρακτηρίζεται ὡς ἐπιδέξιος μὲν εἰς τὴν δημιουργίαν πλεκτανῶν, ἀλλὰ δειλὸς δι' ἐπιχειρήσεις καὶ διαπνεόμενος ἀπὸ φοβερὸν μῖσος πρὸς τὸν Ἐλφινστον, ἐνδεχομένως δὲ ἐσκέπτετο ὅτι ἄμεσος τερματισμὸς τοῦ πολέμου διὰ βομβαρδισμοῦ ἢ πυρπολήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτὸν κέρδη σημαντικὰ καὶ ἀξιόλογα ὠφελήματα εἰς τὴν φιλόδοξον οἰκογένειάν του. Ὅτι ὁ Ἀλέξιος δὲν ἐπέδειξε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, τόσον εἰς Πελοπόννησον, ὅσον καὶ εἰς τὸ Αἶγαϊον, ἰδιαιτέραν τινὰ ἐπίδοσιν ἢ προσωπικὴν ἀνδρείαν, εἶναι βέβαιον. Ὁρθῶς ἐπομένως ἀναφέρει ὁ Rulhière ὅτι ὁ ἀρχιστράτηγος ἐκρατεῖτο πάντοτε μακρὰν τῶν μαχῶν, ὅτι ὁμως ἐλιποθύμησεν ὅταν ἠκούσθησαν αἱ πρῶται ἐκρήξεις δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀπόλυτον³.

Στηριζόμενοι εἰς τὰς πληροφορίες τοῦ Rulhière διὰ τὴν διαφωνίαν τοῦ Ὁρλώφ μετὰ τὸν Ἐλφινστον, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Ὁρλώφ διὰ τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν διὰ τῶν ἐξῆς. Οἱ κατάσκοποί του, ἰσχυρίζετο ὁ Ὁρλώφ, οἱ διεσπαρμένοι ἀνά τὴν Ἑλλάδα δὲν τοῦ μετέφερον καμμίαν εἶδησιν οὔτε διὰ τὸν στόλον ποῦ θὰ ἔφθανεν ἀπὸ τὴν Μαύρην θάλασσαν οὔτε διὰ τὸν στρατὸν ποῦ θὰ ἔφθανεν ἀπὸ τὴν Γεωργίαν. Δὲν ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἐκθέσουν εἰς κίνδυνον τὸν στόλον τῆς αὐτοκρατείας, διότι ὁ στόλος θὰ ἐχάνετο ὀλόκληρος κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Δαρδανελλίων, ἐνῶ δὲν εἶχεν ἀποστολὴν νὰ ἐπιχειρήσῃ πραξικοπηματικῶς τὴν ἐπιβολὴν τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ νὰ ἐγκαταστήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἕν βιώσιμον καθεστῶς. Δι' ὃ ἔπρεπε νὰ καταλάβουν τὰς γειτονικὰς πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον νήσους, νὰ ἐμποδίσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ ἐφοδιάζεται ἐκ τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ διὰ τοῦτο νὰ ἐπιχειρήσουν ἀποκλεισμὸν αὐτῆς τῆς πόλεως ἢ νὰ μείνουν εἰς τὴν θέσιν τῶν καὶ

1. Tarle, σ. 87.

2. Rulhière, III, σ. 454.

3. Rulhière, III, σ. 455.

ν' αναμένουν τον στρατόν της Γεωργίας, ὃ ὁποῖος ἀνεμένετο νά φθάσῃ ἀπό τὴν Τραπεζοῦντα, ἀλλὰ καὶ τὸν στόλον ὃ ὁποῖος ἀπὸ τὸν Τάναϊν θά κατήρχετο πρὸς τὸν Βόσπορον¹.

Τολμηρὰ βεβαίως εἶναι ταῦτα πάντα, ἀλλ' εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς ἐγωιστικῆς καὶ ἀντιστρατιωτικῆς νοοτροπίας τῶν Ὀρλώφ, πλήρη ὑπεκφυγῶν καὶ καιροσκοπικῶν προθέσεων, οὐχὶ ἀπηλλαγμένα ὑστεροβουλίας. Ἐν τῷ σὺντάγματι φαίνεται ὅτι οἱ Ὀρλώφ ἐξηκολούθουν νά χρησιμοποιοῦν Ἕλληνας κατασκόπους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Rulhière. Διότι καὶ ὁ βαρὼνος Tott σημειώνει ὅτι κατὰ τὴν γνώμην του καὶ μερικοὶ Ἕλληνες εἶχον ἀσφαλῶς εἰδοποιήσει τοὺς Ρώσους νά μὴ πλησιάσουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τοῦτο ὄντως ὁ ρωσικὸς στόλος δὲν φαίνεται νά ἀνέλαβε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην πρωτοβουλίαν ἀλλ' εἶχε προσανατολισθῆ πρὸς τὴν Λῆμνον², ἐννοῶν τὸν κύριον ρωσικὸν ὄγκον ἀπὸ θαλάσσης. Ἐξ ἄλλου ὁ Tarle δέχεται ὅτι ὁ ἀποκλεισμός τῶν Δαρδανελλίων ἤρχισε μὲ ἀποτυχίαν, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἐλφινστον ἐνήργησεν ἄνευ διαταγῆς τοῦ Ὀρλώφ, ἐγκατέλιπεν ἐκεῖ τὸν στόλον καὶ μὲ τὸ πλοῖον «Σβιατοσλάβ» ἀπέπλευσεν εἰς Λῆμνον, ἀποδίδων εἰς τὸν Ἐλφινστον τὴν καταστροφὴν τοῦ «Σβιατοσλάβ». Τοῦτο, λέγει ὁ Tarle, τὴν 5 Σεπτεμβρίου 1770 προσέκρουσεν ἐπὶ ὑφάλου καὶ τὴν 27 ἰδίου μηνὸς ἐβυθίσθη, ἀφοῦ μερικὰ πλοῖα ἀνακληθέντα ἀπὸ τὰ Δαρδανελλία προσεπάθησαν νά τὸ σώσουν. Μόλις ἀντελήφθησαν τοῦτο οἱ Τούρκοι, μοῖρα τοῦ τουρκικοῦ στόλου διελθοῦσα ἀπὸ τὰ Δαρδανελλία ἐφθασεν εἰς Λῆμνον καὶ ἀνεβίβασεν ἐκεῖ φρουράν. Τότε οἱ Ρῶσοι ἠναγκάσθησαν νά λύσουν τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου καὶ νά τὸ παραδώσουν εἰς τοὺς Τούρκους, κατόπιν δὲ νά ἐπιχειρήσουν ἐναντίον τῆς Λῆμνου³.

Ὅπως δὴποτε, καθ' ὅλας τὰς ἐπόψεις ἢ κατὰ τὰν Δαρδανελλίων καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχειρήσεις ἀνελήφθη κατὰ τρόπον οἰκτρὸν καὶ δὲν κατενοήθη ὅτι συνέφερε μὲν αὕτη ἀλλ' ἔπρεπε νά ὀργανωθῆ καὶ νά φέρῃ ἀποτέλεσμα τὴν σκληρὰν στιγμὴν τοῦ πανικοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῶν Τούρκων, ὅποτε ἡ ὅλη ρωσικὴ προσπά-

1. Rulhière, III, σσ. 455 - 456.

2. Mémoires du baron de Tott, II, σ. 46.

3. Tarle, σ. 87. Ὁ Ὀρλώφ ἀνέφερεν ὅτι εἰς ἀμέλειαν ὑπηρεσιακὴν τοῦ Ἐλφινστον ὠφείλετο ἡ καταστροφὴ τοῦ «Σβιατοσλάβ» καὶ ἔτσι ἐτερματίσθη ἡ ὑπηρεσία του εἰς τὸ ρωσικὸν ναυτικόν. Τὴν 19 Ἰουλίου 1771 ὁ Ἐλφινστον ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν καὶ ἐγκατέλιπε διὰ παντός τὴν Ρωσίαν.

θεια θά ἀπέδιδε τοὺς πλέον συμφέροντας καρπούς τῆς συνδυασμένης μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως ρωσικῆς πολεμικῆς δράσεως ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Δὲν γνωρίζομεν τὰς ἀκριβεῖς χρονολογίας τῆς ρωσικῆς δράσεως μετὰ τὴν ρωσικὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Τσεσμέ. Διέρρευσεν ὁμως χρόνος ἰκανὸς καὶ χρησιμὸς διὰ τοὺς Τούρκους μέχρι Σεπτεμβρίου 1770, διότι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ «Σβιατοσλάβ» αἱ ρωσικαὶ δυνάμεις ποῦ ᾠδῆγει ὁ Ἐλφινστον ἠνώθησαν μετὰ τῶν τοῦ Σπυριδῶφ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ (τοῦ τελευταίου) κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὀρλώφ, χρονολογουμένην ἀπὸ 29 Σεπτεμβρίου 1770 ἀπὸ τὸ πλοῖον «Τρεῖς Ἱεράρχαι», ἠγκυροβολημένον εἰς τὸν Μοῦδρον¹.

Ἡ ἐπιχειρήσις ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡστόχησεν ἐξ αἰτίας τῶν Ρώσων, ἀφοῦ δὲν ἀνελήφθη εὐθύς ὡς οἱ Τούρκοι εὐρίσκοντο εἰς ἀναστάτωσιν καὶ δὲν ἠδύναντο ν' ἀντικαταστήσουν τὰς ναυτικάς τῶν δυνάμεις ποῦ ἔχασαν εἰς τὸν Τσεσμέν. Ἡ παραμονὴ τῶν Ρώσων εἰς τὸ Αἶγαϊον, ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Tarle, θά ἠνάγκαζε τοὺς Τούρκους νὰ καταμερίζουν τὰς δυνάμεις των, ἀφοῦ οὔτοι μὴ γνωρίζοντες ποῦ ἐπρόκειτο νὰ στραφοῦν οἱ Ρῶσοι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ὀχυρώσουν τὰ παραθαλάσσια εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, ἐνῶ παραλλήλως ἔχαναν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰς ἐκ τοῦ ἐμπορίου προσόδους εἰς τὸ Αἶγαϊον, σαφέστερον μάλιστα οἱ Τούρκοι ὑπεχρεώθησαν νὰ κατανέμουν τὰς δυνάμεις των μεταξὺ Δαρδανελλίων καὶ Μαύρης θαλάσσης, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ρώσου συγγραφέως². Ὅταν πλέον ἐκερδήθη χρόνος καὶ ὁ βαρῶνος Tott³ ὠργάνωσε τὴν

1. Tarle, σ. 87. Ἐν συνεχείᾳ, σ. 88, ὁ σ. προσθέτει ὅτι τὸν Ὀκτώβριον ἔφθασεν εἰς Πόρτ - Μαὸν τῆς Μινόρκας ὁ Δανὸς ναύαρχος Ἄρφ, ἡγούμενος τῆς τρίτης ρωσικῆς μοίρας. Οὗτος εἶχε καταστῆ κοινωνὸς τῶν ρωσικῶν βλέψεων ὑπὸ τῆς Μ. Αἰκατερίνης καὶ δὲν ἔκρινεν ὅτι ἐξηρτάτο ἀπὸ τὸν Ἄλ. Ὀρλώφ, διὰ τοῦτο δὲν ἐνόμιζεν ὅτι θά δράσῃ εἰς τὸ Αἶγαϊον. Ἐλεγχθεὶς διὰ τὴν βραδύτητα τοῦ πλοῦ του ὁ Ἄρφ ἀπὸ τὸν προσωρινὸν ἀναπληρωτὴν τοῦ ἀπουσιάζοντος Σπυριδῶφ ὑποναύαρχον Ἐλμάνωφ, ἐδήλωσε δι' ἐπιστολῆς του (26 Ὀκτωβρίου 1770) ὅτι ἐξηρτάτο ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειραν καὶ κατεφόρετο μὲ μίσος κατὰ τῶν ἀδελφῶν Ὀρλώφ. Πρὸς τοὺς Ὀρλώφ ἐχθρικῶς διέκειτο καὶ ὁ ὑπουργὸς Πάνιν καὶ τοῦτο ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἀποστολὴν των εἰς τὸ Αἶγαϊον. Tarle, σ. 89.

2. Tarle, σσ. 94 - 95.

3. Διὰ τὸν βαρῶνον Tott, περὶ τοῦ ὁποίου συχνὰ λόγος γίνεται ἐνταῦθα, σαφεῖς πληροφορίας πλὴν τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἰδίου λαμβάνομεν ἀπὸ τὸν Rulhière, III, σσ. 463 κέξ. Κατήγετο ὁ Tott ἀπὸ οὐγγρικῆς οἰκογένειαν ἀπὸ ἐκείνας ποῦ εἶχαν ὑπερασπισθῆ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς χώρας των ἐναντι τῆς αὐστριακῆς τυραννίας καὶ διὰ τοῦτο τὰς ὑπεστήριζον Τουρκία καὶ Γαλλία ἐν καιρῷ

ἄμυναν τῶν Στενῶν, ἐξήσκησε τοὺς ἀνικάνους διὰ ναυτικὴν δρᾶσιν Τούρκους, μετεσημάτισε μερικά πλοῖα ἀπὸ τὸν ὀργανωθέντα νέον στόλον εἰς πυρπολικά καὶ γενικῶς ἐξουδετερώσας τὰς πολλὰς ἀντιδράσεις κατέστησεν ἀπόρθητα τὰ Στενά, ὑπερασπιζόμενα ἀπὸ ἐμπείρους καὶ ὀργανωμένους ἄνδρας τῶν πληρωμάτων, τότε πλέον ἦτο ἐντελῶς ἀργὰ δι' ἐπιχειρήσιν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο συνέβη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιχείρησις εἰς Λήμνον δὲν ἐμελλε νὰ ἔχη καλὸν ἀποτέλεσμα ἐξ αἰτίας τῶν Ρώσων, τὴν ἀπειρίαν τῶν ὁποίων ἐκμεταλλευθεὶς ὁ εἰς Τσεσμέν ἀνδραγαθήσας Χασάν κατώρθωσε χωρὶς πολὺν κόπον νὰ γίνῃ κύριος τῆς νήσου, ἀνατρέψας τοὺς Ρώσους ἀπὸ τὸν Μοῦδρον, ἀλλὰ καὶ νὰ συσσωρεύσῃ δεινὰ εἰς τοὺς Λημνίους¹.

7. ΣΦΑΓΑΙ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ. Ἡ εἰδησις τῆς καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν Τσεσμέν, ὡς εἶδομεν, ἀνηγγέλθη ἀμέσως καὶ συνετάραξε τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ μῆνις τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ὡς ἡ βάρβαρος νοοτροπία τῶν Ὀθωμανῶν ἐνέπνεε, στρεφόμενη ἐναντίον ἀθῶων. Τὸ ἐγγύτερον κέντρον πρὸς τὸν τόπον τῆς τραγικῆς καταστροφῆς μετὰ τὴν Χίον ἦτο ἡ Σμύρνη. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης παρηκολούθησαν τὰς πυρίνας στήλας, πού ὑψώθησαν εἰς τὸ στενὸν τῆς Χίου καὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου. Ἡ Σμύρνη λόγῳ θέσεως ἦτο τόπος ὅπου ἦνθει τὸ ἐμπόριον καὶ ἤκμαζεν ὁ κοινωνικὸς βίος. Τὸ ἐμπόριον τῆς Σμύρνης, παρατηρεῖ ὁ βαρῶνος Tott, ἤπλωνε τοὺς κλάδους του εἰς ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν, τὰ

πολέμου, τὰς ἐγκατέλειπον δὲ ἐν καιρῷ εἰρήνης. Ὁ πατὴρ τοῦ βαρῶνου κατέφυγεν εἰς Γαλλίαν καὶ εἶναι ὁ πρῶτος πού εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν αὐτὴν τὸ σύστημα ὀργανώσεως ἐλαφρῶν σαμάτων. Κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐπισκέψεις τοῦ πατρὸς Tott εἰς ΚΠολιν ἠκολούθει καὶ ὁ υἱός, ἔμαθε δὲ τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ τὰς συνηθείας τοῦ λαοῦ. Ἡ Γαλλία ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸν εἰς τινα ἀποστολὴν πλησίον τοῦ χάνου τῶν Ταρτάρων, μεθ' ὃ ἐλθὼν εἰς ΚΠολιν μέσῳ ἐνὸς ἰατροῦ τοῦ σεραγίου ἔφθασε μέχρι τοῦ σουλτάνου καὶ διὰ σημειώματος ἔθεσεν ὑπ' ἄσιν του τὰς ἐλλείψεις τῶν Τούρκων εἰς τὰ τοῦ πολέμου, ἀκολουθῶν κατεσκεύασε γεωγραφικοὺς χάρτας τοῦ θεάτρου τῶν ἐχθροπραξιῶν, πού πρῶτην φοράν ἐβλέπε τὸ Διβάνιον. Κρυφῆ ἀπέμεινεν ἡ ἐπικοινωνία τοῦ σουλτάνου μετὰ τὸν Tott ἀρχικῶς, ἀλλὰ πακνουμένη ἐγνωστοποιήθη καὶ παρά τὰς προκληθείσας ἀντιδράσεις ἀπέβη σταθερὰ καὶ καρποφόρος. Διὰ τὴν προσφορὰν τοῦ Tott πρὸς τοὺς Τούρκους παραλαμβάνων ἀπὸ τὸν Rulhière ἐκθέτει καὶ ὁ Κ. Σάθας, σσ. 513 - 514.

1. Σχετικῶς βλ. Π. Κοντογιάννην, σσ. 212 κέξ.

ἀγαθὰ ἠγοράζοντο χονδρικῶς καὶ μετεφέροντο ἐπιμελῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀχανοῦς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ ξένοι ἔμποροι ἠδρευον εἰς τὴν πόλιν, ἀντιπροσωπεύοντες ἔμπορικοὺς οἴκους¹. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐμελλε ν' ἀπλωθῆ ἢ συμφορὰ καὶ τὸ πένθος εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἀπὸ τὰ λοιπὰ μέρη καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν, πού δὲν ἔμεινε βεβαίως ἔξω τῆς ἀγρίας ἀντεκδικήσεως τῶν Τούρκων.

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν γράφει ὁ βαρῶνος Toti ὅτι εὗρηκεν ὅλον τὸν κόσμον καταταραγμένον ἀπὸ ἓν φρικτὸν θέαμα². Ὑπῆρχεν ἀρχαῖον ἔθιμον, καλούμενον Alay, πού σημαίνει θριαμβευτικὴ πομπὴ καὶ συνιστάμενον εἰς ἓν εἶδος παρελάσεως μετημφιεσμένων, καθ' ἣν ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα ἐπεδείκνυον τὰ ἔργα τῶν. Οὕτω διάφοροι ζωντανοὶ πίνακες, ἀνηρτημένοι ἐπάνω εἰς ἄρματα πλουσίως διακεκοσμημένα, ἤνοιγον τὸν δρόμον καὶ προηγούντο τῆς σημαίας τοῦ προφήτου. Ἦτο ἡ σημαία ἱερὸν σύμβολον, ἐθεωρεῖτο ἅγια καὶ προεκάλει τὸν μεγαλύτερον φανατισμὸν εἰς τὰ σημεῖα ἀπὸ ὅπου διήρχετο. Ἡ κρατοῦσα μακρὰ εἰρήνη συνετέλεσεν ὥστε νὰ λησμονηθοῦν οἱ κίνδυνοι τῶν τοιούτων τελετῶν. Μόλις ἤρχισεν ἡ πομπή, οἱ χριστιανοὶ ἀνοήτως ἔσπευσαν νὰ τὴν παρακολουθήσουν, ἐνοικιάζοντες ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὰ παράθυρα τῶν οἰκιῶν τῶν. Κατὰ τὴν δοθεῖσαν στιγμὴν, ἓνας ἐμίρης ἀνεφώνησε· «κανεῖς ἄπιστος νὰ μὴ μολύνη μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ τὴν ἀγιότητα τῆς σημαίας τοῦ προφήτου καὶ ὅποιος μουσουλμᾶνος ἀναγνωρίσῃ ἓναν ἄπιστον νὰ τὸν ὑποδείξῃ ἐπὶ ποινῇ θανάτου». Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ὑπῆρχε πλέον ἄσυλον διὰ τοὺς χριστιανούς. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι πού εἶχαν ἐνοικιάσει θέσεις εἰς τὰ σπίτια τῶν διὰ τὸ θέαμα ἔγιναν καταδόται καὶ συνένοχοι τοῦ ἐγκλήματος. Διότι ἄγριον πάθος κατέλαβε τὰ πλήθη καὶ ἀδιακρίτως φύλου καὶ ἡλικίας ἔσφαζον. Γυναῖκες ἐγκυμονοῦσαι ἐσύροντο ἀπὸ τὴν κόμην, κατεπατοῦντο ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ὄχλου καὶ κατὰ τρόπον φρικτὸν ἐσφάζοντο³.

Ὁ βαρῶνος Toti παρατηρεῖ ὅτι οἱ ὑπουργοὶ τοῦ σουλτάνου καίτοι τὸν ἐφοβοῦντο δὲν ὑπήκουον εἰς αὐτὸν ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν τάξιν ἠδύναντο. Διότι τὰ νεοσύλλεκτα στρατιωτικὰ σώματα πού ἤρχοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς Ἀσίας περισσότερον ἐδημιούργουν πράγματα εἰς τὴν κυβέρνησιν παρά τὴν

1. Mémoires du baron de Toti, II, σσ. 356-357.

2. Αὐτόθι, III, σσ. 1 κέξ.

3. Αὐτόθι, III, σσ. 2 κέξ.

έβοήθουν. Ὀπλισμένοι μέχρι ὀδόντων οἱ Ἀσιάται οὗτοι ἐνήδρευον πρωί καὶ βράδυ εἰς τὴν πρωτεύουσαν διασκορπιζόμενοι ἀνά τὰς τριόδους καὶ ἐλήστευον τοὺς διαβάτας¹. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ πρωτεύουσα ἐστέναζε κάτω ἀπὸ τὴν πίεσιν τοῦ σурφетуῦ τούτου, τὰ δὲ προάστια κατεκλύζοντο ἀπὸ ἀτακτῶν στρατῶν ληστρικοῦ τύπου, συγχρόνως καὶ αἱ ἐπαρχίαι κατεδυναστεύοντο καὶ ἐκακοποιοῦντο ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς διοικητάς των ἀνηλεῶς, γνωρίζουσαι ὅλων τῶν εἰδῶν τὰς συμφοράς. Ἐναντίον τῶν ὀργάνων αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ τὸ κράτος². Ἴσως πρὶν ἀκόμη ἐξαπλωθῇ τὸ κῶμα τῶν βιαιοπραγιῶν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου, ἡ συμφορὰ ἐπληξε πρώτην τὴν πολυπαθῆ Σμύρνην, καίτοι ὁ κίνδυνος ρωσικῆς εἰσβολῆς ἦτο πάντοτε ἰσχυρός.

Τὸ πρωὶ τῆς Κυριακῆς 27 Ἰουνίου 1770 ἔφθασεν εἰς τὴν ὠραίαν πόλιν τῆς Ἰωνίας ἡ εἰδησις τῆς καταστροφῆς εἰς τὸν Τσεσμέν, εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῶν καταχθονίων κρότων καὶ ἐκρήξεων, ποῦ παρηκολούθησαν ἀπὸ τὰς κορυφὰς τοῦ Καραβουρνοῦ οἱ κάτοικοι νὰ ὑψωνοῦνται ὡς στῆλαι καπνῶν. Ὁ τελώνης τῆς Σμύρνης Ἰμβραήμ ἀγᾶς θρησκόληπτος καὶ ὠμὸς χαρακτηριζόμενος καὶ τινες ἄλλοι μουσουλμᾶνοι ὁμοίως σκεπτόμενοι μὲ αὐτὸν ἠρέθισαν διὰ λόγων τὸν ἀμαθῆ ὄχλον τῆς Σμύρνης. Ἀλλὰ καὶ ἐμπράκτως ὁ φοβερὸς τελώνης ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ἀγρίας μεταχειρίσεως τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου, διατάξας τὴν πρωίαν τῆς Κυριακῆς νὰ σφαγοῦν ὅλοι οἱ εἰς τὸ τελωνεῖον ἐργαζόμενοι Ἕλληνες ὑπάλληλοι καὶ ὑπηρέται ἐντὸς τοῦ οἴκηματος. Τὸ σύνθημα εὔρε συνέχειαν εἰς τὴν ἀγοράν, εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὴν προκουμαίαν. Ἐνοπλοὶ Τούρκοι συγκεντρωνόμενοι ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Σμύρνης ἐγέμισαν ὁδοὺς καὶ πλατείας καὶ συνοικίας, μαινόμενοι κατὰ τῶν χριστιανῶν. Οἱ ἱερεῖς διέκοψαν τὴν τέλεσιν τῆς λειτουργίας εἰς τοὺς ναοὺς, διὰ νὰ σωθοῦν αὐτοὶ καὶ τὰ πληρώματα. Καθὼς ἐξήρχοντο ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς οἱ χριστιανοὶ ἐδέχθησαν θανατηφόρα πλήγματα καὶ ἠφανίσθησαν πολλοί. Ἡ θάλασσα ἐγέμισε πτώματα καὶ τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων θυμάτων ἐρρύπανε τὰς ὁδοὺς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων δὲν δύναται νὰ ὑπολογισθῇ ἀκριβῶς, διότι ὑπάρχει σύγχυσις μεταξὺ τῶν πληροφορητῶν, πάντως ἐκυμάνθη μεταξὺ χιλίων καὶ πιθανῶς μέχρι χιλίων πεντακοσίων³.

1. Mémoires du baron de Tott, III, σ. 12.

2. Αὐτόθι, σ. 20.

3. Π. Κοντογιάννη, σσ. 337 κέξ. Τ. Ἀθ. Γρίτσοπούλου, Τὰ χρόνια τῆς ἀρχιερατείας Γρηγορίου Ε' εἰς Σμύρνην, «Μικρασιατικά Χρονικά», τ. 1Β' (1965), σσ. 372 - 373.

Ἐναφέρεται καὶ εἶναι πιστευτὸν ὅτι ἀπὸ τῆς ἐπισήμου τουρκικῆς πλευρᾶς ἐγίναν ἐνέργειαι κατευνασμοῦ τοῦ ἐξηγριωμένου τουρκικοῦ ὄχλου, ἀλλ' εἰς μάτην. Ὁ πασᾶς καὶ οἱ ἄρχοντες κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν συγκρατήσεως τοῦ κακοῦ, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γενιτσάρων περιήρχοντο τὴν πόλιν καὶ ἐγκαθιστῶντες φρουρὰς ἠμπόδιζαν τὰς σφαγὰς. Καίτοι ἡ μανία τῆς ἐκδικήσεως κυρίως ἐξεδηλώθη τὰς πρωινὰς ὥρας τῆς Κυριακῆς, φαίνεται ὅτι καὶ κατὰ τὰς ἀκολουθοῦσας ἡμέρας σποραδικαὶ σφαγαὶ ἐσημειοῦντο καὶ ἠπειλεῖτο ἐπανάληψις αὐτῶν ἐπὶ μῆνα ὀλόκληρον¹. Ἡ δὲ αἱματηρὰ ἐκδήλωσις δὲν ἐστράφη μόνον ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Εὐρωπαίων γενικώτερον. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πραγματευτὰς Εὐρωπαίους κατέφυγον ἐπάνω εἰς τὰ ναυλοχοῦντα εἰς τὸν λιμένα καράβια μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, ἐνῶ ἄλλοι ἠσφαλίζοντο μέσα εἰς τοὺς ἰδίους των οἶκους καὶ μόνον μετὰ τὴν συνοδείαν Τούρκου ἐξήρχοντο². Οἱ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ξένων κρατῶν δὲν ἐδεινοπάθησαν ὀλιγώτερον εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ σώσουν τὰ μέλη τῶν παροικιῶν των.

Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ καὶ μία χαρακτηριστικὴ ἐνέργεια τῶν ξένων διπλωματῶν, φοβουμένων μήπως ὁ ρωσικὸς στόλος ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σμύρνης. Ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας πρὸς τὸν Ἄλ. Ὁρλώφ, ἣτις συνήντησεν αὐτὸν εἰς Λήμνον καὶ τοῦ ἐπέδωκεν ἔγγραφον, χρονολογούμενον ἀπὸ 25 Ἰουλίου 1770, ὑπογεγραμμένον ὑφ' ὄλων τῶν προξένων καὶ ἐκθέτον τὰ τῶν γενομένων εἰς Σμύρνην σφαγῶν, καθὼς καὶ περὶ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἐπαναλήψεως αὐτῶν εἰς βάρος Ἑλλήνων καὶ Εὐρωπαίων εἰς περίπτωσιν ἐμφανίσεως αὐτοῦ εἰς Σμύρνην. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, πρὸς ἀποφυγὴν νέας αἱματοχυσίας καὶ ἐρημώσεως τῆς πόλεως, παρεκάλουν οἱ πρόξενοι τὸν Ὁρλώφ νὰ θεωρήσῃ τὴν Σμύρνην ὡς οὐδετέραν πόλιν, ὄχι ἐχθρικὴν, ὡς κεντρικὸν σταθμὸν τοῦ ἐμπορίου δι' ὀλόκληρον τὴν Ἀνατολήν. Συγχρόνως πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῆς πρεσβείας πρὸς τὸν Ὁρλώφ ἤρχισε κατασκευὴ ἀμυντικῶν ἔργων, τῶν δὲ ἐργασιῶν ἠγεῖτο ὁ Γάλλος πρόξενος *Peysonnel*³.

1. Α. Κομνηνοῦ - Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 466. Ἱστορία τοῦ παρόντος πολέμου ἀναμεταξὺ Ρωσίας καὶ ὀθωμανικῆς πόρτας, μεταφρασθεῖσα μὲν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν παρὰ Σπυρίδωνος ἱεραδιακόνου τοῦ Παπαδοπούλου, παρ' αὐτοῦ δὲ διορθωθείσα, τ. Δ', Ἐνετίησι 1770, σ. 22.

2. Αὐτόθι, σ. 33.

3. Ἱστορία τοῦ παρόντος πολέμου, τ. Δ', σ. 24 - 26. *R u l h j e g e*, III, σ. 457. Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα βλ. εἰς τὸν «Παρνασσόν», τ. Η' (1884), σσ. 240 κέξ.

Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἄλ. Ὀρλώφ ἀπήντησεν ὅτι δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ δώσῃ κατηγορηματικὴν ἀπάντησιν καὶ ὑπόσχεσιν, ὅτι δὲν θὰ ἐπιτεθῆ ἐναντίον τῆς Σμύρνης, καὶ ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι χωρὶς νὰ ἔχουν τοιαύτην ἀξίωσιν τοῦ ἐδήλωσαν ὅτι ἐθεώρουν βέβαιον ὅτι μόλις ὁ Ὀρλώφ ἐπληροφορεῖτο τὴν κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων τῆς Σμύρνης θ' ἀπέφυγε νὰ ἐπισκεφθῆ τὴν πόλιν ταύτην, κατόπιν δὲ τοῦτου ἀπέσπασαν ἀπὸ τὸν Ὀρλώφ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν προξένων τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι οὗτος θὰ κατέβαλλε προσπάθειαν νὰ προστατεύσῃ τὰς οἰκογενεῖας καὶ τὰς περιουσίας Εὐρωπαίων καὶ Ἑλλήνων ἀνεξαρτήτως θρησκευήματος¹. Βεβαιότεραν θεωροῦμεν τὴν πληροφορίαν τοῦ Rulhière, ὅτι ὁ Ὀρλώφ μὲ διάφορα προσχήματα ἐκάλυψε τὴν ἀδυναμίαν του νὰ ἐπέμβῃ εἰς Σμύρνην². Καὶ πρέπει ἀκριβῶς νὰ θεωρηθῆ ἀδυναμία τοῦ Ὀρλώφ ὅτι δὲν ἐπενέβῃ εἰς Σμύρνην μετὰ τὴν μεγαλειώδη νίκην τοῦ Τσεσμέ, ὅποτε καὶ τοῦ ἀφηνιασμένου τουρκικοῦ ὄχλου τὴν ὄφρυν θὰ περιέστελλε καὶ θὰ ἐταπεινῶνε τὸν ἐχθρὸν μέσα εἰς ἓν σημαντικὸν κέντρον, ὁδοποιῶν τὴν ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς πρωτεύουσας. Ἀλλὰ τοιαῦται ἐνέργειαι προϋπέθετον συνειδητοποιήσιν τῶν ἐπιδιωκομένων σκοπῶν.

Διὰ τὰς βαιοπραγίας τῆς 27 Ἰουνίου 1770 ἀπὸ μέρους τοῦ τουρκικοῦ συρφετοῦ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ κυρία εὐθύνη δὲν πίπτει ἐπὶ τοῦ κράτους. Διότι πράγματι δὲν ὠργάνωσεν αὐτὰς τοῦτο, βαρύνεται ὁμως μὲ τὸ ἀνάλογον μερίδιον ἐνοχῆς, διότι δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ προλάβῃ καὶ ἔτι μᾶλλον ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ὄχλον. Ἐν τοσοῦτῳ μετ' οὐ πολὺ ὁ σουλτάνος ἀπέστειλεν εἰς Σμύρνην ὡς διοικητὴν ἐντεταλμένον νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξιν τὸν Καραοσμάνογλου μὲ τρισχιλίους ἐνόπλους. Ὄντως δὲ ὁ ἰσχυρὸς τοπάρχης οὗτος, πλησίον τοῦ ὁποίου καὶ οἱ ἐκ Πελοποννήσου κατατρεγμένοι πρόσφυγες εὔρον ἀνακούφισιν³, ἐπέβαλε τὴν τάξιν κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ ὁ θανάσιμος ἀντίπαλος αὐτοῦ Αἰβᾶς ἀγᾶς, τοπάρχης τοῦ διαμερίσματος Βουρνόβα, ἀποθραυσυνθεὶς δι' ἐπεκτάσεως τῆς δυνάμεώς του, εἰσῆλθεν ἐνοπλος εἰς Σμύρνην, ἐπανέλαβε τὰς ταραχὰς καὶ πολιορκήσας τὸ μέγαρον τοῦ ἀντιπάλου του ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐξέλθῃ τῆς Σμύρνης κατόπιν συνθήκης. Ἐν συνεχείᾳ ἐπετέθη κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν γενιτσάρων καὶ κατὰ τῆς οἰκίας τοῦ Γάλλου

1. Ἱστορία τοῦ παρόντος πολέμου, σσ. 42 κέξ. Π. Κοντόγιάννη, σ. 341.

2. Rulhière, III, σσ. 457 - 458.

3. Τ. Γριτσοπούλου, Ὀρλωφικά, σ. 12.

προξένου Reysonnel. Ἀπὸ τὸν φοβερὸν τοῦτον ταραξίαν, ποὺ συνετάραξε τὴν πολυπαθὴ Σμύρνην διαπράττων νέας καὶ ἀνηκούστους ὀμότητας, ἀπῆλλαξε τὸ χριστιανικὸν στοιχείον καὶ τοὺς λοιποὺς κατοίκους ὁ Χασάν μετὰ τοῦ Καρασμάνογλου διὰ κοινῆς συνεργασίας καὶ συνδρομῆς ἐκλεκτοῦ στρατιωτικοῦ τμήματος ἐκ τῶν διερχομένων πλοίων¹. Ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Σμύρνης ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὴν νὰ ἀναλάβῃ καὶ εὐδοκιμήσῃ πάλιν².

Τὰ περαιτέρω μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρζή, διὰ τῆς ὁποίας ἐτέθη τέρμα εἰς τὸν Α΄ Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, εἶναι γνωστά.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

1. Π. Κοντογιάννη, σσ. 342 - 343.

2. Διὰ τὰς σφαγὰς καὶ ταραχὰς τῆς Σμύρνης, πλην τῶν ἀνωτέρω παραπομπῶν βλ. γενικώτερον : Ἱστορία τοῦ παρόντος πολέμου, τ. Δ΄, σσ. 23 - 47. Mémoires du baron de Tott, V, σσ. 80 - 81. J. v. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, τ. VIII, Βουδαπέστη 1833 σσ. 359 κέξ. (καὶ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Hellert τ. XVI σ. 254). Π. Κοντογιάννης, σσ. 337 κέξ. Κ. Σάθας, σ. 512. Τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστή, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα. Τὸ ἐν Σμύρνην ρεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγὰς, ΔΙΕΕ, τ. Γ΄ (1901 - 1906), σ. 359, ὑποσ. 3.